

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
AJALOO JA ARHEOLOOGIA INSTITUUT
ÜLDAJALOO OSAKOND

Kerli Kraus

**SAKSA ORDU LIIVIMAA HARU LIIVIMAA VALDUSTE INTERDIKT
14. SAJANDI TEISEL POOLEL:
KEHTESTAMINE JA JÄRGIMINE KANOONILISE ÕIGUSE KONTEKSTIS**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: prof Anti Selart

2014

Sisukord

Sissejuhatus	3
1 Interdikt ja ekskommunikatsioon kiriklike sunnivahenditena.....	9
1.1 Interdikt. Ajalooline taust ja kujunemislugu 14. sajandini	10
1.2 Üldise piirkondliku interdikti suhestumine üldise ekskommunikatsiooniga.....	12
1.3 Üldise piirkondliku interdikti kehtestamine: õiguslikud alused	14
1.3.1 Kehtestamise põhjus ja eesmärk.....	14
1.3.2 Kehtestamisprotseduur ja rakendatavad piirangud.....	15
2 Saksa ordu Liivimaa haru Liivimaa valduste üldine piirkondlik interdikt 14. sajandi teisel poolel	20
2.1 Interdikti kehtestamisprotseduuri vastavus kanoonilisele õigusele	21
2.2 Kehtestatud interdikti järgimine	22
2.2.1 Kohaliku elanikkonna usulised tõekspidamised.....	22
2.2.2 Kirikuinstitutsiooni tegevus.....	25
Kokkuvõte	29
Summary.....	31
Kirjandus	33
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks	41

Sissejuhatus

Keskaegse Liivimaa poliitilist olustikku käsitledes rõhutatakse ajalookirjutuses reeglina piirkonna kahe suurema maaisanda – Saksa ordu Liivimaa haru ja Riia peapiiskopi omavahelisi vastuolusid ning konkurentsi hegemoonia pärast.¹ Mainitud problemaatika kontekstis on historiograafias korduvalt vaadeldud ka 14. sajandi teisel poolel Saksa ordu Liivimaa haru tabanud kiriklikku sanktsiooni – üldist piirkondlikku interdikti.²

Käesolevas töös on mainitud kirikliku surveabinõu käsitlemisel otsustatud sellega seonduva poliitilise sündmustiku kirjeldamisest teadlikult loobuda – eriti arvestades asjaolu, et tänapäeva ajalookirjutus annab mainitud piirkonna diplomaatiliste suhete tagamaadest ka siinse kirjutise probleemiasetuse laiemas kontekstis mõistmiseks adekvaatse ülevaate³ – ning keskenduda üheselt vaid Saksa ordu Liivimaa haru aladele kehtestatud interdikti rakendamise juriidilistele nüanssidele, tutvustades sanktsiooniga haakuvat poliitilist olustikku vaid juhtudel, mil see on surveabinõu toimemehhanismide mõistetavuse tagamiseks vältimatult vajalik.

Kirjeldatud lähenemisviisist tulenevalt on siinne uurimus sisult ühe hiliskeskaegse õigusliku juhtumi kirjeldus, mis püüab säilinud napi allikmaterjali piires minevikusündmusi konstrueerides anda võimalikult realistlikku tervikpilti poliitilise sündmustikuga vältimatult haakuvatest õiguslikest küsimustest. Ajaloos ehk tuntuimaks kujunenud kõrg- ja hiliskeskaegsetest interdiktidest – Prantsusmaa (1200), Inglismaa (1208–1213), Firenze

¹ Vt nt E. Eihmane. 14th Century Crisis in Livonia? Power Struggles in Livonia and the Moral Aspects of the 14th Century Crisis in Western Christendom. – I. Misāns, K. Neitmann (Hg). Leonid Arbusow (1882–1951) und die Erforschung des mittelalterlichen Livland (Quellen und Studien zur Baltischen Geschichte, Bd. 24). Köln, 2014, pp. 229–255 (p. 230, 233ff); A. Kasekamp. A History of the Baltic States. New York, 2010, pp. 34–36; K. Militzer. Die Geschichte des Deutschen Ordens. Stuttgart, 2005, S. 118–128; Maasing, M. Markkrahv Wilhelmi suhted Tartu piiskoppidega (1530.–1550. aastatel). – Kass, K. *et al* (toim). Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat, 2012 (2013), lk 93–128.

² W. L. Urban. The Livonian Crusade (2nd edn). Chicago, 2004, pp. 139–156; T. Kala. Põhja-Eesti kirikuelu arenguhooni 13.–14. sajandil: millisesse vaimulikku keskkonda tekkis Pirita klooster? – Kunstiteaduslikke Uurimusi 4 (2007), lk 41–59; A. Kasekamp. A History of the Baltic States, 2010, p. 35.

³ Vt nt T. Kala. Põhja-Eesti kirikuelu arenguhooni 13.–14. sajandil, lk 41–59.

(1376–1378) – kirjutatud uurimuste⁴ eeskujul on ka käesolev töö vaid ühele kaasusele keskendunud analüüs.

Kuivõrd interdikti rakendamise seonduvad tavad ja õiguslik praktika kujunesid kanoonilises õiguses välja 12. sajandi lõpust 14. sajandi alguseni⁵ – s.o kanoonilise õiguse klassikalisel perioodil –⁶ ning kehtisid muudatusteta vähemalt keskaja lõpuni,⁷ ei ole õigusteoreetilise materjali valikul lähtunud rangelt mitte ajalisest raamistikust ja akadeemilises ajalookirjutuses juurdunud kõrg- ja hiliskeskaja eristamise piiridest, vaid perioodist, mil teatud õiguslikud printsiibid välja kujunesid ja rakendamist leidsid. Hoolimata tõsiasjast, et töös on keskendutud kitsalt vaid kirikutegevuse kirjeldamisele Saksa ordu Liivimaa haru keskaegsel Liivimaal asuvatel aladel interdiktialusel perioodil, on kirjutises ka lähema vaatluse all ajastul kehtinud kanoonilise õiguse normistik ja rakenduspraktika.

Sündmustiku üksikasjalisest kõrvutamise mis tahes teise üksiku kaasaegse kaasusega on aga loobutud – kuigi leidub põhjalikke uurimusi ka Liivimaaga territoriaalriiklikult ja õiguslikult seotud Püha Rooma riigi alalt⁸ ei saa pidada kohaseks pelgalt võrdluse eesmärgil paralleelide loomist. Hoolimata faktist, et sarnaselt mis tahes teise õigusliku printsiibi või üksikküsimusega oleks Liivimaa interdikti mõne teise sama perioodi kaasusega võrreldes võimalik jõuda teatavate üldistusteni, ei saa sellist analüüsimeetodit pidada otstarbekaks – uurimiseluse sanktsiooni kehtestamise täpsed ajendid, sh kuuria huvi teatud piirkonna vastu, samuti interdikti tingimuste (mitte)järgimise põhjused on selleks regiooniti liialt erinevad.

Sõltumata asjaolust, et töös ei ole kõrvutatud hiliskeskaegse Liivimaa õiguslikke olusid kohaste Euroopa õigusruumis vastaval perioodil prevaleerinud tavade ja praktikatega katoliku kiriku sanktsioonide rakendamisel – osundatud probleemiasetus pakub oma aktuaalsusega ainet eraldiseisvaks mahukaks uurimuseks –, annab käesolev kirjutis siiski võimaluse teha mõningaid üldiseid järeldusi ka uurimiseluse piirkonna kohta. Kuigi ajalookirjutuses kiputakse sageli rõhutama keskaegse Liivimaa perifeerset seisundit nii võrreldes paavstikuuria kui Euroopaga⁹ – tõsiasi, mis teatud nüanssides vastab kas või piirkonna geograafilist asendit

⁴ Vt vastavalt nt: Prantsusmaa – F. Pedersen. The Danes and the Marriage Break-up of Philip II of France. – P. Brand *et al* (ed). *Adventures of the Law: Proceedings of the Sixteenth British Legal History Conference*, Dublin 2003 (Irish Legal History Society). Dublin, 2005, pp. 54–70. Inglismaa – C. R. Cheney. Pope Innocent III and England (Päpste und Papsttum, Bd. 9). Stuttgart, 1976. Firenze – R. C. Trexler. *The Spiritual Power: Republican Florence under Interdict (Studies in Medieval and Reformation Thought)*. Leiden, 1974.

⁵ P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century: A Question of Collective Guilt*. New York, 2007, p. 3.

⁶ Vt nt R. H. Helmholz. *The Spirit of Classical Canon Law (The Spirit of the Laws)*. Athens, 2010, p. xiii.

⁷ P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, p. 3.

⁸ Vt nt M. Kaufhold. *Gladius Spiritualis. Das päpstliche Interdikt über Deutschland in der Regierungszeit Ludwigs des Bayern (1324–1347)*. Heidelberg, 1994.

⁹ Vt nt K. V. Jensen. Introduction. – A. V. Murray (ed). *The Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1100–1500*. Farnham; Burlington, 2001, pp. xvii–xxv (siin xviii); A. Šne. *The Emergence of Livonia: The*

ja keskaegseid reisimisolusid silmas pidades tõe –, ei saa mainitud asjaolu vaikimisi kohaldada Liivimaa suhestumisele kogu Ladina-Euroopaga kõikides ühiskondlikult olulistest aspektides. Olles osa ühtsest katoliku kiriku süsteemist¹⁰ kehtisid ka keskaegsel Liivimaal sarnaselt ülejäänud Ladina-Euroopaga teoreetiliselt samasugused kanoonilise õiguse printsiibid ja normistik. Sellest lähtuvalt saab Liivimaa interdikti vaatlemist ajastul kehtinud kanoonilise õiguse kontekstis pidada õigustatuks.

Keskaega mis tahes üldistava tunnusega illustreerida püüdes tuuakse medievistikas õigustatult esile katoliku kiriku domineerivat rolli (sh kanoonilise õiguse rakendamise tähenduses) kõikide ilmaliku elu erinevate aspektide reguleerimises kogu osundatud perioodi vältel.¹¹ Õigusajaloolane Paolo Grossi on näiteks tabavalt osutanud, et kanoonilist õigust ei saa kuidagi pidada isoleeritult vaid vaimulike pärusmaaks, vaid keskaja ajaloolisele kontekstile mõeldes, kus „kohtuvad taevas ja maa, segunevad püha ja ilmalik ning inimene ja usklik moodustavad ühtse terviku, on kanooniline õigus kogu keskaegse korra paratamatu osa“.¹²

Keskaegset mõttelugu ja paavstivõimu kujunemist uurinud ajaloolane Walter Ullmann on väljendanud sarnast seisukohta, viidates, kuidas kõnealusel perioodil olid riigid ja seadusandlus sedavõrd tihedalt läbi põimunud kogu keskaja vältel domineerinud, eranditult kõiki ühiskonnaklasse ühendanud kristotsentristlikust perspektiivist, et kanoonilise õiguse sisu tundmata ei ole võimalik täielikult mõista ka erinevate keskaegsete konfliktide ning dispuutide sisu.¹³ Seega on kohane nõustuda seisukohaga, et kirikuõigust ei saa vaadelda vaid intellektuaalsest või ideedeajaloolisest lähtepunktist – selleks mõjutas see liialt suurel määral kõigi katoliku kiriku alluvusse kuuluvate inimeste elu.¹⁴

Ülaltoodust lähtuvalt on käesoleva töö peamiseks eesmärgiks ühe konkreetse kaasuse kontekstis vaadelda, kas ja millisel määral vastas Liivimaal rakendatav õiguslik praktika kanoonilise õiguse teoreetilistele lähtekohtadele. Kuivõrd interdikti poliitilisi tagamaid on ajalookirjutuses käsitletud, on töös uuritud mainitud kiriklikku sanktsiooni üheselt vaid kaasajal kehtinud kirikuõiguse raamides, vaadeldes selle juriidilist tausta, kehtivust ja

Transformations of Social and Political Structures in the Territory of Latvia during the Twelfth and Thirteenth Centuries. – A. V. Murray (ed). *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*. Farnham; Burlington, 2009, pp. 53–71 (siin lk 54).

¹⁰ Vt nt T. Kala. *The Incorporation of the Northern Baltic Lands into the Western Christian World*. – A. V. Murray (ed). *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1100–1500*. Farnham; Burlington, 2001, pp. 3–20.

¹¹ Vt nt W. Ullmann. *Law and Politics in the Middle Ages. An Introduction to the Sources of Medieval Political Ideas*. Cambridge, 1975, p. 119; W. Ullmann, *Medieval Papalism: The Political Theories of the Medieval Canonists*, London, 1949, p. 8; J. A. Brundage. *Medieval Canon Law*. London, New York, 2005, pp. 3, 70–71ff; R. H. Helmholz. *The Spirit of Classical Canon Law*, p. 1.

¹² P. Grossi (Transl. L. Hooper). *A History of European Law (Making of Europe)*. Malden; Oxford, 2010, p. 17.

¹³ W. Ullmann. *Principles of Government and Politics in the Middle Ages*. Abingdon; New York, 2010, p. 19.

¹⁴ P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, p. 3.

rakendamist. Siinjuures on lähtekohaks asjaolu, et hoolimata teatavast ajastuomasest õiguslikust partikularismist oli kanooniline õigus primaarne ega kujutanud endast olemuslikult vaid subsidiaarõiguslikku rakendust.

Õigus- ja kirikuajaloo-alase sekundaarkirjanduse valikul on uuemate publikatsioonide kõrval teadlikult kasutatud ka mitmeid varasema perioodi uurimusi, mis oma sisult ja teemakäsituselt on vaieldamatult relevantseid ka tänapäeval, millele toetuvad mitmed nooremad uurijad ning mille koostamisel põhjalikult analüüsitud allikmaterjalile antud hinnangud ei ole ajas muutnud.¹⁵ Kanoonilise õiguse käsitlemisel on võimalusel eelistatud kasutada mitte keskaegset kirikuõigust tutvustavaid üldteoseid, vaid toetuda kiriklike sanktsioonide teoreetilisi lähtekohti või rakenduspraktikat käsitlevad medievistide ja õigusajaloolaste töödele – sõltumata faktist, et tegemist ei ole võrdleva uurimusega, on kirjutisse püütud kaudselt haarata võimalikult suur hulk õiguslikku rakenduspraktikat.

Põhjalikema 20. sajandil ilmunud interdikti käsitleva uurimusena nimetatakse ajalookirjutuses üheselt Edward B. Krehbieli 1909. aastal ilmunud teost „The Interdict, its history and its operation with especial attention to the time of Pope Innocent III, 1198–1216“, mis, kuigi keskendudes õigusliku praktika kirjeldamisel vaid Innocentius III pontifikaadile, on analüüsitava sanktsiooni ajalooliste ja teoreetiliste lähtekohtade tutvustamises jäänud kiriklike sanktsioone uurivate ajaloolaste seas üheks oluliselt kasutatavaks ja viidatavaks teoseks tänapäevani.¹⁶

Uusimaks teemakohaseks publikatsiooniks on Peter D. Clarke'i 2007. aastal ilmunud monograafia „The Interdict in The Thirteenth Century: A Question of Collective Guilt“, mis on sarnaselt Edward B. Krehbieli eelmainitud teosega leidnud olulist kasutust ka käesoleva töö koostamisel. Võib nõustuda Clarke'i seisukohaga, et erinevalt interdiktist on ekskommunikatsioon uuemas ajalookirjutuses pälvinud märgatavalt suuremat tähelepanu¹⁷ – kui lisaks Clarke'i publikatsioonile mitte arvestada Elizabeth Vodola 1986. aastal ilmunud ekskommunikatsioonile keskenduvat teost „Excommunication in the Middle Ages“¹⁸, mis käsitleb interdikti pigem seoses ekskommunikatsiooniga, mitte eraldiseisva surveabinõuna,

¹⁵ Siinhulgast nt E. B. Krehbiel. *The Interdict, its history and its operation with especial attention to the time of Pope Innocent III, 1198–1216*. Prize Essays of the American Historical Association, 1907. Washington, 1909; C. R. Cheney. *Pope Innocent III and England* (Päpste und Papsttum, Bd. 9). Stuttgart, 1976; K. Hein. *Eucharist and Excommunication. A study in early Christian doctrine and discipline* (European University Papers. Series 23: Theology; Vol. 19, 2nd ed). Frankfurt, 1975 ja R. H. Helmholz. *Excommunication as a Legal Sanction: The Attitudes of the Medieval Canonists*. – Th. Mayer-Maly *et al* (Hg). *Der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung LXVIII*. Wien, 1982, pp. 202–218.

¹⁶ Vt nt: P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, p. 1; M. Kaufhold, *Gladius Spiritualis*, S. 19.

¹⁷ P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, p. 1.

¹⁸ E. Vodola. *Excommunication in the Middle Ages*. London: University of California Press, 1986.

võib jõuda järeldusele, et viimase saja aasta jooksul on interdiktidest avaldatud vaid kaks põhjalikumat üldkäsitlust.

Liivimaa interdikti rakendamise kirjeldamiseks on käesolevas töös analüüsitud avaldatud allikapublikatsioone. Siinkohal on probleemiks osutunud nii üldteada olev 14. sajandist säilinud allikmaterjali nappus ja fragmentaarsus¹⁹ kui tekstide mitte-kirikulooline eesmärk. Siinses töös vaadeldavat sanktsiooni varasemalt käsitlenud ajaloolane Tiina Kala on samuti korduvalt osutanud uurimisküsimuse lahendamiseks relevantse allikmaterjali vähesusele või täielikule puudumisele,²⁰ kusjuures üheks just kirikuelu käsitlevate allikate nappust võimalikult tingivaks asjaoluks on Kala pidanud ka Liivimaa ordualadele kehtestatud interdikti.²¹

Käesoleva töö esimene peatükk tutvustab piirkondliku üldise interdikti kujunemislugu ning selle kehtestamisega seonduvat õiguslikku raamistikku, kirjeldades lühidalt ka piirkondliku üldise interdikti ja üldise ekskommunikatsiooni erisusi. Seejuures on kahe sanktsiooni ajaloolist ja õiguslikku tekkelugu ning juriidilisi üksikküsimusi – näiteks interdikti kehtestamisega paratamatult kaasnevat kollektiivse süü ja vastutuse problemaatikat –²² tutvustatud võimalikult lühidalt ja probleemiasetusega sobitavas kontekstis, tehes kirjutise mahust ja teemakitsendusest lähtudes valiku üheselt üldprintsipiide tutvustamise kasuks, laskudes juriidiliste nüansside kujunemislukku vaid juhul, kui see on sanktsioonide olemuslikuks mõistmiseks vältimatult tarvilik.

Kirjutise teise osa eesmärgiks on võrrelda Saksa ordu Liivimaa haru Liivimaa valdustele kehtestatud üldise piirkondliku interdikti rakendamise seonduvat õiguslikku praktikat kanoonilise õiguse lähtekohtadega ja selgitada piirkonnale kõnealuse sanktsiooni kehtestamise vastavust selleks kohalduvatele teoreetilistele protseduurireeglitele. Lisaks on säilinud allikmaterjali põhjal püütud uurida, kas ja millisel määral jätkus kirikuinstitutsiooni tegevus interdiktialusel perioodil.

¹⁹ Teemakäsitluse kontekstis vt nt W. L. Urban. *The Livonian Crusade*, 2004, p. iv.

²⁰ T. Kala. *Rural Society and Religious Innovation: Acceptance and Rejection of Catholicism among Native Inhabitants of Medieval Livonia*. – A. V. Murray (ed). *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*. Farnham, 2009, pp 169–190; T. Kala. Põhja-Eesti kirikuelu arenguhooni 13.–14. sajandil: millisesse vaimulikku keskkonda tekkis Pirita klooster? – *Kunstiteaduslikke Uurimusi* 4 (2007), lk 41–59; T. Kala. *The Incorporation of the Northern Baltic Lands into the Western Christian World*, pp. 3–20 (siin lk 14–15).

²¹ T. Kala. Põhja-Eesti kirikuelu arenguhooni 13.–14. sajandil: millisesse vaimulikku keskkonda tekkis Pirita klooster? – *Kunstiteaduslikke Uurimusi* 4 (2007), lk 41–59.

²² Vt nt: P. D. Clarke. *Peter the Chanter, Innocent III and theological views on collective guilt and punishment*. – *The Journal of Ecclesiastical History*, 52, (1), pp. 1–20 ja P. D. Clarke. *Innocent III, Canon Law and the Punishment of the Guiltless*. – J. C. Moore (ed). *Pope Innocent III and his World*. Aldershot, 1999, pp. 271–285.

Interdikti ja ekskommunikatsiooni puhul on tekstis sünonüümidena kasutatud mõisteid *sanktsioon*, *sunnivahend* ja *surveabinõu*. Osundatud mõistete all on üheselt silmas peetud katoliku kiriku kui institutsionaliseeritud võimuorgani õigust rakendada kanoonilises õiguses sanktsioneeritud teo õigusjärelmina vastavat sotsiaalse kontrolli meetodit – kehtestada piirkondlikku üldist interdikti või näha õiguslikult ette teatud teo sooritaja automaatne välja arvamine kiriklikust osadusest.

Terminoloogilise ühtsuse tagamiseks ja mitmetimõistetavuste vältimiseks on otsustatud töös *kirikuvande* mõiste kasutamisest üldistava terminina loobuda. Lisaks on võimalusel eelistatud kiriklike sunnivahendite alaliikidele anda võimalikult täpne eestikeelne tõlge.

Avaldan tänu oma juhendajale professor Anti Selartile, kelle alatine vastutulek jagada nii oma aega kui teadmisi tagas käesoleva töö kirjutamisprotsessi sujuvuse ja nauditavuse.

1 Interdikt ja ekskommunikatsioon kiriklike sunnivahenditena

Interdikt ja ekskommunikatsioon, 13. sajandiks kaheks peamiseks katoliku kiriku vaimseks surveabinõuks kujunenud spirituaalset sunnivahendit²³ arenesid kanoonilises õiguses sanktsioonidena lõplikult välja 14. sajandi alguseks,²⁴ kusjuures kuigi kristlik doktriin tegi kahel osundatud õiguslikul kontseptsioonil, nagu mainitud, vahet juba 13. sajandiks,²⁵ valmistas nende terminoloogiline ja sisuline eristamine väljaspool paavstikuuriat raskusi kogu keskaja vältel.²⁶

Nii eesti- kui võõrkeelsetes õigus- ja ajalooalastes üldkäsitlustes on interdikt ja ekskommunikatsioon lugejale sageli lihtsustatud vastavalt kiriklike tegevuste keelustamiseks teatud alal ja isiku kristlikust kogukonnast välja heitmiseks, seejuures harva kahe sanktsiooni sisu ja probleemistikku lähemalt tutvustades või näidetega illustreerides.²⁷ Kuigi üldistavalt on mainitud eristus piisav, on kohane märkida, et keskaegne õiguslik reaalsus oli sellisest lihtsustusest märgatavalt keerukam – juriidiliselt jagunesid nii ekskommunikatsioon kui interdikt omakorda mitmeks spetsiifiliseks alaliigiks,²⁸ mille rakendamises oli olulisi erisusi.²⁹

Järgnevalt on teemakitsendusest lähtudes piiratud vaid piirkondliku üldise interdikti õigusliku teooria tutvustamisega, andes kahe sarnase kirikliku sanktsiooni ülderinevuste mõistmise hõlbustamiseks ka lühida ülevaate üldisest ekskommunikatsioonist.

²³ P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, p. 1.

²⁴ *Ibid*, pp. 167–168.

²⁵ *Ibid*, p. 2.

²⁶ E. B. Krehbiel. *The Interdict*, p. 9; Vt ka: F. Keygnaert. *Interdict, Conflict Resolution and the Competition for Power in the Episcopal Seigneuries of Laon and Reims (c. 1100)*. – P. Andersen, K. Salonen *et al.* (eds). *Law and Disputing in the Middle Ages. Proceedings of the Ninth Carlsberg Academy Conference on Medieval Legal History 2012*. Copenhagen: DJØF Publishing, 2013, pp. 213–234 (siin lk 214–219); R. C. Trexler. *The Spiritual Power*, 1974, p. 6.

²⁷ W. Blockmans, P. Hoppenbrouwers (transl. I. van den Hoven). *Introduction to Medieval Europe 300–1550*. London, 2007, p. 133; H. J. Berman. *Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition*. Cambridge, 1983, pp. 262–263; A. Selart (koost). *Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg*. Tartu, 2012, lk 93.

²⁸ Uuematest publikatsioonidest vt nt P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, pp. 59–85;

E. Vodola. *Excommunication in the Middle Ages*. London, 1986, pp. 29–43.

²⁹ P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*; E. Vodola. *Excommunication in the Middle Ages*.

1.1 Interdikt. Ajalooline taust ja kujunemislugu 14. sajandini

Interdikti mõiste pärineb Rooma õigusest, kus see kujutas endast väljaspool tavapärasest formulaarprotsessi preetori eriõiguse alusel reeglina valduse kaitseks antavat tingimuslikku korraldust teatud tegevuse sooritamiseks või sellest hoidumiseks.³⁰ Kanooniline õigus võttis interdikti üldise kontseptsioonina Rooma õigusest üle³¹ juba varasel keskajal, kuid terminoloogiliselt kinnistus mõiste alles paavst Aleksander II pontifikaadi (1061–1073) vältel.³²

Kõnealuse surveabinõu alaliikideks olid omakorda üldine piirkondlik interdikt – üldistatult kiriklike tegevuste piiramine üheselt piiritletud³³ territooriumil –, lokaalselt piiratud interdikt – reeglina vaimulike distsiplineerimiseks kiriklikule institutsioonile (kirik, klooster) rakendatav sanktsioon –, ja personaalne interdikt – isiku teatud määral kiriklikust osadusest välja arvamine, keelates tal osa saamise kiriklikest sakramentidest, ent säilitades inimese õigusliku ja sotsiaalse staatuse. Personaalse interdikti teatavaks alaliigiks – kuigi mõningad kanonistid klassifitseerisid selle eraldiseisvaks sanktsiooniks – oli nn liikuv (ambulatoorne) interdikt: sanktsioon, mis kehtestati küll isikule, ent mis, nagu surveabinõu olemust kokku võtvalt on osutatud, „saatis inimest varjuna, nii et ta ei olnud kunagi väljaspool interdiktialust territooriumi“.³⁴

Mõningate väheste eranditega³⁵ oli piirkonnale üldise interdikti kehtestamise põhjuseks reeglina selle valitseja eksimine kirikuõiguse vastu.³⁶ Õiguslik praktika näitab veenvalt, et kõnealust sanktsiooni kehtestades ei peetud silmas vaid territooriumi, kus ilmalik valitseja teostas oma vahetut võimu: interdikt laienes ka aladele, mida maahärra valitses näiteks oma abikaasa eest, samuti eelduslikult kõikidele tema vasallidele.³⁷ Sellega kaldus piirkondlik üldine interdikt oma olemuselt üheselt kõrvale printsipiist mitte karistada kirikliku sunnivahendiga koos karistust väärivate isikutega ka vastavat tegu mitte toime pannud

³⁰ D. Johnston. *Roman Law in Context*. Cambridge, 1999, pp. 118–119. Vt ka: R. H. Helmholz. *The Canon Law and Ecclesiastical Jurisdiction from 597 to the 1640s*. The Oxford History of the Laws of England, Vol. 1. Oxford, 2004, p. 619 ja T. G. Watkin. *An Historical Introduction to Modern Civil Law (Laws of The Nations Series)*. Aldershot, 1999, pp. 273–274.

³¹ R. H. Helmholz. *The Canon Law and Ecclesiastical Jurisdiction*, p. 619.

³² E. B. Krehbiel. *The Interdict*, pp. 8–9.

³³ Vt õigusliku teooria kohta eriti P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, pp. 64–65.

³⁴ P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, pp. 59–85, tsitaat lk. 83; E. B. Krehbiel. *The Interdict*, p. 78.

³⁵ E. B. Krehbiel. *The Interdict*, pp. 25–27.

³⁶ P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, p. 2, 14; E. B. Krehbiel. *The Interdict*, p. 27.

³⁷ P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, p. 60–62 (õiguslikke põhjendusi vt lk 62).

inimesi.³⁸ Mainitud probleem tõstatas nii moraalseid kui õiguslikke küsimusi süütute karistamisest ja kollektiivse karistuse põhjendatusest, mille lahendamisele pöörasid tähelepanu juristid alates Gratianusest (12. saj)³⁹ kui ka arvukad hilisemad dekretistid ja kanonistid.⁴⁰ Kokkuvõtvalt võib vastavad debadid resümeeerida kirikujuristide seas 13. sajandi alguseks domineerima jäänud seisukohaga, mille järgi interdikt, sarnaselt näiteks trahvi, pühitsuse äravõtmise ning füüsilise karistustega oli vaid ilmalik karistus, st karistus, millega kaasnesid kannatused vaid maises elus.⁴¹ Siinkohal on oluline eristada süüd ja põhjust – 13. sajandi kanonistide seas prevaleeris arusaam, et süütu isiku karistamine on lubatav, kuid kindlasti peab selleks olema õiguslik põhjus.⁴²

Sarnaselt teiste kiriklike sunnimeetoditega⁴³ on ka interdiktide kehtestamise haripunkti ja langust ajalookirjutuses seostatud paavstivõimu tugevnemise ja nõrgenemisega. Eespool korduvalt viidatud ajaloolane Peter D. Clarke on sarnaselt Walter Ullmanniga⁴⁴ osutanud, et kõrgkeskajal kujunes paavstivõimu tugevnemisega välja viimatimainitu õigus sekkuda ilmalike võimukandjate valitsemisse, ning järeldanud sellest, et interdikt oli seetõttu üheks paavstikuuria intervensionistliku poliitika oluliseks surveabinõuks.⁴⁵ Ka Edward B. Krehbiel on osutanud interdikti kui mõjutusvahendi tõhususe märgatavale suurenemisele seoses paavstivõimu kasvuga.⁴⁶ Firenzele 14. sajandi teisel poolel kehtestatud interdikti uurinud ajaloolane Richard C. Trexler on aga väljendanud seisukohta, et 14. sajandi algusest üheti seoses paavstivõimu langusega, teisalt aga kergemini kohaldatavate sanktsioonide esilekerkimisega – näiteks paavstliku heakskiidu mitte andmine sõjalisele ettevõtmisele – rakendas kuuria spirituaalse sisuga sanktsioone, sh interdikti ilmalike valitsejate puhul vaid erakordsetel juhtudel, mil leebemad sunnivahendid soovitud eesmärki ei saavutanud.⁴⁷

³⁸ P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, p. 14; P. D. Clarke. *Innocent III, Canon Law and the Punishment of the Guiltless*, pp. 271–285.

³⁹ P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, p. 4.

⁴⁰ *Ibid*, pp. 14–17.

⁴¹ *Ibid*, pp. 17–18.

⁴² *Ibid*, p. 18.

⁴³ Vastavate üldtendentside kohta kõrgkeskaja katoliku kiriku domineeritud ühiskonna kontekstis vt: R. I. Moore. *The Formation of a Persecuting Society: Authority and Deviance in Western Europe 950–1250* (2nd ed). Malden; Oxford, 2007.

⁴⁴ W. Ullmann. *A Short History of the Papacy in the Middle Ages* (2nd ed). London, 2003, p. 142ff; W. Ullmann, *Medieval Papalism*, p. 1.

⁴⁵ P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, p. 2.

⁴⁶ E. B. Krehbiel. *The Interdict*, p. 8.

⁴⁷ R. C. Trexler. *The Spiritual Power*, p. 1.

1.2 Üldise piirkondliku interdikti suhestumine üldise ekskommunikatsiooniga

Printsiip kristlike õpetuste vastu raskelt eksinute – peamiselt apostaatide ja hereetikute – välja heitmise vajadusest kristlaskonna hulgast⁴⁸ on tagasi viidav perioodi, mil kristlus ei olnud Rooma impeeriumis ametlikku tunnustust pälvinud ning noor kirik (institutsionaalses tähenduses) vajas oma liikmeskonna kaitseks ja ühtsuse tagamiseks teatud ilmalikke sanktsioone. Mainitud isikute kiriklikust osadusest väljaheitmist nimetati ekskommunikatsiooniks.⁴⁹ Religiooni riiklik tunnustamine Rooma impeeriumis võimaldas kiriklike sunnivahendite tugevdamist ja sisulist laiendamist ning andis aluse senise sanktsiooni täiustamiseks: isiku kirikust välja heitmise kõrvale kujunes kirikuorganisatsiooni poolt tunnustatud mõjutusvahendina välja üldine (*resp.* kollektiivne) ekskommunikatsioon – lähtealustelt Rooma õiguse põhimõtete vastane karistus, mis võimaldas ühe isiku eksimuse eest rakendada sama karistust tervele kogukonnale.⁵⁰

13. sajandi alguseks eristas kanooniline õigus kaht erinevat tüüpi ekskommunikatsiooni – *excommunicatio minor* ja *excommunicatio maior*.⁵¹ Neist esimene keelas isiku osalemise kiriklikel talitustel, samuti ristimise ja teised sakramendid, teine kujutas endast lisaks eelmainitud sanktsioonidele ka isiku täielikku sotsiaalset eraldamist.⁵² Oluline on märkida, et üldine piirkondlik interdikt ei kujutanud endast kollektiivset ekskommunikatsiooni – see ei arvanud kedagi kristliku kogukonna liikmete hulgast välja, vaid peatas ajutiselt selle liikmelisusega tagatud religioossed eelised.⁵³

Üldise ekskommunikatsiooni printsiip, mis lähtuvalt oma olemusest karistas võrdse rangusega nii õiguslikult karistamist väärivaid kui ka täiesti süütuid, kutsus juba selle rakendamise algusaegadest teatud vaimulikes ringkondades esile tõsist vastuseisu, viies aja jooksul mainitud sanktsiooni muutmiseni üldiseks piirkondlikuks interdiktiks.⁵⁴ Kuigi on teada, et üldine piirkondlik interdikt, lubades erinevalt üldisest ekskommunikatsioonist teatud kirikuteenistuste läbi viimist, pihisakramenti surivoodil süütutele, ega heitnud inimest

⁴⁸ Osundatud seisukoha teoloogilisi argumente vt nt: K. Hein. Eucharist and Excommunication. A study in early Christian doctrine and discipline (European University Papers. Series 23: Theology; Vol. 19, 2nd ed). Frankfurt, 1975, p. 94ff.

⁴⁹ E. B. Krehbiel. The Interdict, p. 4.

⁵⁰ *Ibid*, p. 5.

⁵¹ E. Vodola. Excommunication in the Middle Ages. London, 1986, pp. 36.

⁵² E. Vodola. Excommunication in the Middle Ages, pp. 36, 41–43, P. D. Clarke. The Interdict in the Thirteenth Century, p. 1.

⁵³ P. D. Clarke. The Interdict in the Thirteenth Century, p. 1.

⁵⁴ E. B. Krehbiel. The Interdict, p. 7.

kristlikust kogukonnast välja, oli sellele aluseks olnud sanktsioonist justkui leebem, on kahe kirikliku sunnivahendi eristamine vaid osundatud tunnustest lähtudes keeruline. Olulisim erisus üldise ekskommunikatsiooni ja üldise piirkondliku interdikti vahel oli interdikti üheselt territoriaalne olemus: interdikti mõjusfääri kuuluvaks loeti reeglina kõik, kes viibisid üheselt piiritletud maa-alal, millele oli kehtestatud vastav kiriklik sanktsioon.⁵⁵

Kahe surveabinõu oluline erisus seisnes ka nende kehtestamises – sanktsioone analüüsid nähtub üheselt, et kui üldine piirkondlik interdikt nõudis spetsiifilist kehtestamist, siis ekskommunikatsiooni alla oli võimalik langeda automaatselt. Näiteks oli juba 11. sajandiks juurdunud kanoonilises õiguses arusaam, et risticõjatõotuse andnud isik loeti tõotusest taganemisel,⁵⁶ samuti mõjuva põhjuseta enne risticõja sihtpunkti jõudmist või sõjakäigu eesmärgi saavutamist missioonist loobumisel⁵⁷ ekskommunitseerituks, samuti oli automaatse kirikuvande alla võimalik langeda risticõdijat⁵⁸ või tema maid⁵⁹ rünnates (vastukaaluks võib märkida, et 13. sajandiks oli risticõjatõotuse andnud isiku vabastamine kirikuvande alt muutunud standardseks osaks risticõdijaprivileegidest⁶⁰). Teadlikult ekskommunitseeritutega suhtlemine ise seejuures kirikuvande alla langemata oli ainsa erandina samuti lubatud vaid risticõdijaile.⁶¹

Automaatse ekskommunikatsiooni alla langes isik ka füüsilise kallaletungi puhul vaimulikule,⁶² samuti rakendus nimetatud sanktsioon näiteks abikaasa põhjendamatul hülgamisel⁶³ (kuid siin täitis selle rakendamisel sarnaselt abielu annulleerimisega olulist rolli küsimus abielu eelnevast teostumisest sugulise vahekorra kaudu⁶⁴).

⁵⁵ E. B. Krehbiel. *The Interdict*, p. 8.

⁵⁶ J. A. Brundage. *Medieval Canon Law and the Crusader*. Madison, 1969, p. 75.

⁵⁷ J. A. Brundage. *Medieval Canon Law and the Crusader*, pp. 37–39, 128ff, kokkuvõtet antud teemal vt: J. A. Brundage. *Immortalizing the Crusades: Laws and Institutions*. – B. Z. Kedar *et al* (ed). *Montjoie: Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer*. Aldershot, 1997, pp. 251–260.

⁵⁸ Sanktsiooni tagamõtet ja juhtumikirjeldusi vt: J. A. Brundage. *Medieval Canon Law and the Crusader*, pp. 163–165, samuti: N. Housley. *Fighting for the Cross: Crusading to the Holy Land*. New Haven; London, 2008, p. 58.

⁵⁹ C. Tyerman. *The Practices of Crusading. Image and Action from the Eleventh to the Sixteenth Centuries* (Variorum Collected Studies Series; 1027). Farnham, pp. 25–52 (siin lk 30).

⁶⁰ J. A. Brundage. *Medieval Canon Law and the Crusader*, p. 155. Siiski on teada ka juhtumeid isikute ühinemisest orduga ekskommunitseerituna, vt: A. Forey. *Military Orders and Crusades* (Variorum Collected Studies Series; 432). Aldershot, 2006, p. 153.

⁶¹ J. A. Brundage. *Medieval Canon Law and the Crusader*, pp. 155–156.

⁶² Eksimuslike kallaletungide vältimise võimalusena nägi kirik muuhulgas vaimulike rõivastuse ranget reguleerimist. Vt: T. M. Izbicki. *Forbidden Colors in the Regulation of Clerical Dress from the Fourth Lateran Council (1215) to the Time of Nicholas of Cusa (d. 1464)*. – R. Netherton, G. R. Owen-Crocker (eds). *Medieval Clothing and Textiles. Volume 1*. Woodbridge: The Boydell Press, 2005, pp. 105–114.

⁶³ D. d'Avray. *Medieval Marriage: Symbolism and Society* (2nd edn). New York, 2008, p. 74ff.

⁶⁴ W. Ullmann. *Medieval Papalism*, p. 59ff.

1.3 Üldise piirkondliku interdikti kehtestamine: õiguslikud alused

Interdikti esmakordne rakendamisaeg katoliku kirikus on tagasiviidav ligikaudu aastasse 600, selle lülitamine osaks paavsti poliitikast langeb Leo IX pontifikaadi aega.⁶⁵ Vastav juriidiline taust interdikti rakendamiseks kujundati kanoonilises õiguses välja 12. sajandi lõpust 14. sajandi alguseni, kusjuures väärib äramärkimist, et mainitud reeglistik kehtis katoliku kirikus ametlikult 1917. aastani.⁶⁶

Järgnevalt on tutvustatud üldise piirkondliku interdikti kehtestamise põhjuseid, eesmärgi ja toimemehhanisme lähtuvalt 14. sajandi teisel poolel kehtinud kanoonilisest õigusest. Siinkohal on oluline juhtida tähelepanu asjaolule, et allpool kirjeldatu reguleerib interdiktiga seonduvaid aspekte töös vaadeldaval perioodil, mil mainitud kirikliku sanktsiooni õiguslik raamistik oli, nagu eespool kirjeldatud, juba suuresti välja kujunenud. Nii varasem juriidiline teooria kui vastav rakenduspraktika võis oma ranguses siinkirjeldatust tunduvalt erineda.

1.3.1 Kehtestamise põhjus ja eesmärk

Innocentius III pontifikaadi ajal välja antud interdikte analüüsinud ajaloolane Edward B. Krehbiel on oma vastavasisulises uurimuses asunud seisukohale, et üldise piirkondliku interdikti rakendamises ei saa näha üheti karistuslikku eesmärki, vaid tegemist on teatud õiguskaitsevahendi rakendamisega, mille puhul kirik tõmbub seniks avalikust elust eemale, kuni ühiskond on taas valmis tema kehtestatud reegleid järgima: sanktsiooni kehtestamine pidi saavutama usu- või moraalinormide vastu eksinu, aga ka kiriku või ühiskonna heaolu mis tahes viisil ähvardanud isiku kuuletumise talle esitatud nõudmistele.⁶⁷ Sellest lähtuvalt on Krehbiel kõnealust sunnivahendit pidanud vormilt eelkõige administratiivseks korralduseks, mille sihiks on institutsionaalsete eesmärkide ja taotluste saavutamine⁶⁸ – kirikuorganisatsiooni seest tuleneva vastuhaku lämmatamise vahenditena täitsid oma rolli efektiivselt näiteks vaimuliku ametist kõrvaldamine, ekskommunikatsioon või vaimulikust

⁶⁵ E. B. Krehbiel. *The Interdict*, p. 8.

⁶⁶ P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, p. 3.

⁶⁷ E. B. Krehbiel. *The Interdict*, pp. 11–12.

⁶⁸ *Ibid*, p. 12.

seisusest välja arvamine. Institutsioonivälised rünnakud nõudsid aga konkreetset kaitsemehhanismi, mille osa täitis efektiivselt üldine piirkondlik interdikt.⁶⁹

Ignoreerimata tõsiasja, et sanktsiooni kasutamise eesmärgiks võis mõnikord tõepoolest olla peamiselt poliitiliste eesmärkide saavutamine⁷⁰ ja, vastupidi, esines ka juhtumeid, mil interdikt oli otseselt suunatud kanoonilise õiguse vastu eksinu meeleparandusele suunamisele, pean ülalkirjeldatud hinnangut surveabinõu tegelikule eesmärgile õigeks.

Edward B. Krehbieli järelduste kohaselt oli interdikti kehtestamine suunatud reeglina ühele kolmest eesmärgist, milleks võis olla – ühiskonna – kas tervikuna või osaliselt – heaolu tagamine, kiriku vaimulike või ilmalike huvide edendamine, vaimulike heaolu edendamine, (kaitstes neid kas solvangu ja ebaõigluse eest) või vaimulike ühiste või isiklike huvide kaitse.⁷¹ Mõningate väheste eranditega⁷² oli piirkonna interdikti alla paneku otseseks põhjuseks aga reeglina selle valitseja eksimine kirikuõiguse vastu.⁷³

1.3.2 Kehtestamisprotseduur ja rakendatavad piirangud

Interdiktiga piirkonnale seatud kitsenduste osas esines nii periooditi kui piirkonniti suuri varieeruvusi, mistõttu võib sanktsioonile ajas muutumatult üheselt omaste ning seejuures üldiselt rakendatavate tunnuste välja toomist pidada võimatuks.⁷⁴ Üldjoontes keelas piirkondlik üldine interdikt teatud alal suuremal või vähemal määral sakramendid, kirikliku matmistalituse ning kiriklikud toimingud (*resp.* tegevused, mille läbi viimise õigus on eranditult vaid vaimulikul).⁷⁵

Mainitud keeldudest varieerub ajas enim kiriklike toimingute keelamise praktika. Kuigi alates Innocentius III vastavast regulatsioonist oli lubatud offertorium, jäi reeglina alati keelatuks ekskommunitseeritud ja interdikti alla kuuluvate isikute osalemine jumalateenistusel⁷⁶, samuti kirikukellade helistamine⁷⁷. Teenistuse vältimatult vajalikud osad võis läbi viia vaikselt häälel,

⁶⁹ *Ibid*, p. 29.

⁷⁰ Vt nt Brabanti hertsogi kaasust E. B. Krehbiel. *The Interdict*, pp. 140–141 ja P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, pp. 117–119.

⁷¹ E. B. Krehbiel. *The Interdict* pp. 12–13, 26ff.

⁷² *Ibid*, pp. 25–27

⁷³ P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, p. 2, 14; E. B. Krehbiel. *The Interdict*, p. 27.

⁷⁴ E. B. Krehbiel. *The Interdict*, p. 13.

⁷⁵ *Ibid*.

⁷⁶ Vt probleemistikku ja erandeid: P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, pp. 133–145.

⁷⁷ Vt ka J. H. Arnold, C. Goodson. *Resounding Community: The History and Meaning of Medieval Church Bells*. – Kelly, H. A. (ed). *Viator: Medieval and Renaissance Studies*; published under the auspices of the Center

väljastades täielikult koguduse osalemise.⁷⁸ Sarnane regulatsioon kehtis ka koguduse osalemises kanoonilistel tundidel, naiste rituaalsele pühitsemisele ja abielu õnnistamisele. Erandiks olid vaid teatud kirikupühad (jõulud, lihavõtted, nelipüha, Maarja taevaminemispüha), mil oli lubatud kirikukellade helistamine ning ka interdikti all olevate isikute teenistusele lubamine, kuid siiski tingimusel, et sanktsiooni kehtestamise süüdlaseid altari lähedale ei lubata.⁷⁹

Sakramendid – ristimine, konfirmatsioon, piht, armulaud, ordinatsioon, abielu, viimne võidmine – olid piirkondliku üldise interdikti puhul varasel ajal alati keelatud, välja arvatud juhul, kui nende läbi viimiseks oli antud eraldi luba. 14. sajandi alguseks oli suuresti Bonifatius VIII läbi viidud muudatustega hakanud kanoonilises õiguses prevaleerima aga leebem seisukoht, mis lubas piirkondliku üldise interdiktiga kaetud alal läbi viia nii vastsündinute kui täiskasvanute ristimist, samuti konfirmatsiooni. Samalaadne muudatus kehtis ka pihisakramendi andmisele, mis oli lubatud kõigile, välja arvatud ekskommunitseerituile ning interdikti kehtestamise põhjustanud isikutele ja nende toetajatele. Armulaud oli aga eranditult lubatud vaid surivoodil või potentsiaalselt surmaohus isikutele (nt inimestele, kes olid asumas pikale ja ohtlikule rännakule, sõduritele enne lahingut, surmamõistetutele või komplikatsioonidega kulgeva sünnituse puhul).⁸⁰ Abielu sõlmimine ei olnud keelatud,⁸¹ kuid siinkohal on oluline märkida, et käsitletaval ajaperioodil kirik abielu sõlmimisse formaalselt suuresti ei sekkunud.⁸²

Olulisim interdiktiga seatud piirang oli kahtlemata kirikliku matusetalituse läbi viimise keeld, mis hõlmas endas ka keeldu matta lahkunuid pühitsetud mulda⁸³. Kuigi viidatud kitsenduses tehti mõnikord ka mööndusi, olid erandid pigem harvad.⁸⁴

Ülaltoodust võib jääda mõneti eksitav mulje, justkui seadnuks üldine piirkondlik interdikt kirikutegevusele vaid vähesed piirangud, mistõttu ei olnud tegemist kuigi tõsise sanktsiooniga. Oluline on veelkord eraldi rõhutada, et kiriku kui spirituaalse institutsiooni tegevus interdikti aluses piirkonnas sisuliselt lakkas, olles piiratud vaid sakramentide jagamisega vähestel kirikupühadel. Seega võib nõustuda ajaloolase Christopher R. Cheney

for Medieval and Renaissance Studies, University of California, Los Angeles. Vol. 43, No. 1 (2012). Turnhout, 2012, pp. 99–129 (siin lk 123).

⁷⁸ E. B. Krehbiel. *The Interdict*, p. 13.

⁷⁹ *Ibid*, pp. 14–15.

⁸⁰ E. B. Krehbiel. *The Interdict*, pp. 15–16; P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, pp. 145–160.

⁸¹ E. B. Krehbiel. *The Interdict*, pp. 15–16, 58–59.

⁸² R. H. Helmholz. *The Spirit of Classical Canon Law (The Spirit of the Laws)*. Athens, 2010, pp. 238–241.

⁸³ Vt ka E. B. Krehbiel. *The Interdict*, p. 18; kaasustest samas lk 107 (Tortosa), lk 110–125 (Prantsusmaa).

⁸⁴ E. B. Krehbiel. *The Interdict*, pp. 17–18; keskendumisega praktikale: P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, pp. 160–168.

seisukohaga, et interdikti kehtestamine tõi endaga paratamatult kaasa tõsise takistuse tavapärasel kirikutegevuses.⁸⁵ Firenzel 14. sajandi teisel poolel tabanud interdikti analüüsinud ajaloolane Richard C. Trexler on tabavalt osutanud, et kultusliku tegevuse sedavõrd suurel määral mõjutamise tõttu on interdikt oma olemuselt võrreldav religioosse karantiiniga.⁸⁶

Tulenevalt ametipositsioonist oli interdikti kehtestamise õigus eelkõige paavstil ja piiskoppidel (viimastega võrdsustatuna ka kontsiilidel ja sinoditel kui piiskoppide kollegiaalsetel esindustel). Paavsti vastav õigus laienes kogu kirikule, kusjuures tal oli võimalus kehtestada kiriklike surveabinõusid nii isiklikult kui volitada vastavast otsusest teavitamiseks oma asemikuna nii legaati⁸⁷, piiskoppi, kapiitlit kui ka abti või mis tahes teist madalama astme vaimulikku.⁸⁸

Interdikti kehtestamisele oli kanoonilises õiguses loodud kindel õiguslik raamistik.

1. Interdikti kehtestavale otsusele pidi eelnema vähemalt üks vastavasisuline hoiatus ning juhul, kui pool seda eiras, ka kohtukutse. Kuivõrd interdikt, olles teatud mõttes kirikule kahjulik, kujutades endast survevahendina viimast abinõud, oli hoiatuse eesmärgiks saavutada võimalusel kirikuga vastuollu läinud osapoole allumine tema soovidele. Erilist esiletoomist väärib tõsiasi, et reeglina loobuti kohtukutse – mille eesmärgiks oli anda süüdistatavale võimalus esitada oma argumendid interdikti rakendamise vastu – esitamisest selgelt kirikule allumatutele valitsejatele.⁸⁹
2. Otsuse väljakuulutamise. Interdikti välja kuulutamiseks puudus konkreetne eeskiri, ainsaks nõudeks oli, et selleks valitud meetod peab olema selge ja üheselt mõistetav. Üldtunnustatud tavade kohaselt pidi otsus olema kirjalik ning, kui vähegi võimalik, süüdlasele ette loetud. Reeglina kirjeldati avaldatud otsuses interdikti põhjust, loetleti üles keelatud kiriklikud talitused ning mõnikord märgiti ka interdikti kehtivuse aeg.⁹⁰

⁸⁵ C. R. Cheney. King John and the Papal Interdict. Bulletin of the John Rylands Library. Manchester: Nov. 1948, 31.2, pp. 295–318.

⁸⁶ R. C. Trexler. The Spiritual Power, p. 2.

⁸⁷ Paavsti legaadi definitsiooni ja volituste kohta ajastu ja probleemiasetuse kontekstis vt nt D. E. Queller. The Office of Ambassador in the Middle Ages. Princeton, 1967, p. 5, 10, 63–66, samuti P. D. Clarke. The Interdict in the Thirteenth Century, p. 91.

⁸⁸ P. D. Clarke. The Interdict in the Thirteenth Century, pp. 87–90; E. B. Krehbiel. The Interdict, p. 20.

Täpsemaid õiguslikke piiranguid interdikti kehtestaja isikule ja sellega seonduvaid juriidilisi nüansse vt samas lk 21–25.

⁸⁹ E. B. Krehbiel. The Interdict, pp. 37–39.

⁹⁰ *Ibid*, pp. 39–40.

3. Otsuse avaldamine. Interdikti üldsusele avaldamine oli sisuliselt juriidilise jõuga teatis – üldsust otsusest avalikult teavitamata ei oleks võimalik mõistlikult eeldada, et puudutatud isikud on nende kohta rakendatavast sanktsioonist teadlikud. Reeglina teavitati üldsust otsuse lugemisega kirikus või selle avaldamisega avalikus kohas. Tavapärane oli otsuse korduv ettelugemine.⁹¹

Süüdistataval oli võimalik, juhul, kui tema apellatsioonioõigus ei olnud erietsusega piiratud, esitada interdikti kehtestamisele apellatsioon nii enne otsuse avaldamist – mis tagas, et interdikti ei kehtestatud enne edasikaebuse läbivaatamist kuuria poolt – kui juba jõustunud otsuse peale. Viimasel puhul ei avaldanud alustatud menetlus enne asjas uue otsuse langetamist juba rakendatud sanktsioonile vähimatki mõju.⁹²

Kanoonilise õiguse määratlus interdikti lõppemisest oli ebamäärane: see sätestas, et interdikt kehtib, kuni selle eesmärk on saavutatud.⁹³ Ka interdikti territoriaalne ulatus oli piiratud vaid otsuse teinud isiku jurisdiktsiooni ulatusega – interdikti alla oli võimalik panna iga ala alates kogu kuningriigist või hertsogkonnast kuni vaid linna ja kihelkonnani, aga samuti ka pelgalt üht lossi või altarit.⁹⁴

Piirkondlik üldine interdikt kohaldus eranditult kõigile paikkonnas elavatele isikutele. 14. sajandi alguses lubas kanooniline õigus aga üheselt interdikti all oleval alal elavatel isikutel osaleda jumalateenistusel mõnel naabruses asuval, mitte vastava sanktsiooni alla langenud alal, eeldusel, et teenistusele ei lubatud interdikti kehtestamises süüdistatavaid isikuid.⁹⁵ Ainsaks teada olevaks legaliseeritud erandiks kirjeldatud praktikast oli alates Innocentius II 1135. aastal välja antud bullast Johanniitide ordule kinnitatud privileeg, mille kohaselt ühelgi piiskopil ei olnud õigust mainitud ordu liikmeid, sh abipersonali ekskommunitseerida ega nende maid interdikti alla panna. Samuti oli ordu liikmel õigus ka interdikti all oleval alal pidada talle kuuluvas kirikus jumalateenistusi, tingimusel, et kirikukellasid ei lööda ning orduväliseid liikmeid teenistusele ei lubata. Edaspidi laiendas paavst ordu privileege veelgi, lubades ordul omada kogudust ning pidada üks kord aastas jumalateenistusi ka interdikti all olevatel aladel.⁹⁶

⁹¹ E. B. Krehbiel. *The Interdict*, pp. 40–41.

⁹² *Ibid*, pp. 41–43.

⁹³ *Ibid*, pp. 45.

⁹⁴ *Ibid*, pp. 46–48.

⁹⁵ *Ibid*, p. 48.

⁹⁶ H. Nicholson. *The Knights Hospitaller*. Woodbridge, 2001, pp. 6–7; J. Bronstein. *The Hospitallers and the Holy Land: financing the Latin East, 1187–1274*. Woodbridge, 2005, p. 105. Vt ka: J. E. Sayers. *Original Papal*

Interdiktide rakenduspraktikat vaadates võib nõustuda seisukohaga, et kehtestatud üldise piirkondliku interdikti tingimuste järgimine sõltus suuresti kohalike valitsejate lojaalsusest Rooma kuuriale.⁹⁷ Kindlasti sõltus mis tahes kirikliku surveabinõuga kehtestatud tingimuste täitmine ka inimese personaalsetest veendumustest. Näiteks leidub allikatega hästi kaetud juhtumikirjeldusi, kus personaalselt ekskommunitseeritu – mainitud sanktsioon oli kanoonilises õiguses üks rangemaks peetavaid sunnivahendeid⁹⁸, mis tõi kaasa interdiktist märgatavalt suuremad sotsiaalsed ja poliitilised piirangud – on teadlikult ja tahtlikult oma õiguslikku staatust ignoreerinud ja, veelgi enam, see ei ole vähimalgi määral mõjutanud tema majandustegevust või poliitilisi sidemeid.

Vastavaid näiteid leidub nii kõrg- kui alamaadli, aga ka kaupmeeskonna hulgast. Teadmine, et personaalne ekskommunikatsioon tähendas valitseja kuulutamist võimu teostamiseks sobimatuks, kallutas Inglismaa kuningas Johni tegevust hoopis sedavõrd kirikuvastases suunas, et ta, nagu inglise ajaloolane William Stubbs on osutanud, „muutus seda rikkamaks ja tugevamaks, mida allumatud [mõeldud on kirikule allumist] ta oli“.⁹⁹ Ka keskaegse Saksamaa feodaalsuhteid uurinud ajaloolane Bernard Arnold on jõudnud seisukohale, et ekskommunikatsiooniga seonduvad ebamugavused heidutasid vaid väheseid ministeriaale ning kirikuvande alt vabanemise tingimustega nõustuma sundis viimaseid pigem otsene relvastatud jõuga sekkumine kui mure oma hinge pärast.¹⁰⁰ Aadlikest võib välja tuua Languedoc'i piirkonna hereetiliste liikumiste soosimises süüdistatud¹⁰¹ ja seetõttu korduvalt ekskommunitseeritud Toulouse'i krahv Raymond VI, kelle vasallide toetus jäi paavsti otsusest muutumatuks.¹⁰² Esile tõstmist väärib ka kaasaegsete seas korduvat ära märkimist leidnud 13. sajandi ristisõdade kontekstis kehtestatud kaubandusembargode¹⁰³ rikkumise karistusena sätestatud ekskommunikatsiooni ebatõhusus kaupmeeste tegevuse piiramisel.¹⁰⁴

Documents in England and Wales from the Accession of Pope Innocent III to the Death of Pope Benedict XI (1198–1304). Oxford, 1999, p. 238.

⁹⁷ R. C. Trexler. *The Spiritual Power*, p. 2.

⁹⁸ R. H. Helmholz. *Excommunication as a Legal Sanction*, pp. 202–218.

⁹⁹ C. R. Cheney. *Pope Innocent III and England*, pp. 320–322, tsitaat lk 321. Vt ka: J. C. Moore. *Pope Innocent III (1160/61–1216): To Root Up and to Plant*. Notre Dame, 2009, pp. 193–195.

¹⁰⁰ B. Arnold. *German Knighthood 1050–1300*. Oxford, 1999, p. 244.

¹⁰¹ R. Rist. *The Papacy and Crusading in Europe, 1198–1245*. London; New York, 2009, pp. 46–47.

¹⁰² J. Bird. *Masters and the Justification of the Albiensian Crusade*. – B. Z. Kedar *et al* (ed). *Crusades*, Vol. 6, 2007. Society for the Study of the Crusades and the Latin East. Aldershot, 2007, pp. 117–155 (siin lk 124–125).

¹⁰³ A. Leopold. *How to Recover the Holy Land. The Crusade Proposals of the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries*. Aldershot, 2000, pp. 119–136; T. Schmidt. *Waffenembargo und Handelskrieg im Mittelalter*. – S. Jenks (Hg). *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Bd. 93, H. 1 (2006), S. 23–33 (siin lk 26jj); K. Salonen. *Unlicensed Pilgrims and Illegal Trade. Late Medieval Cultural Encounters in the Mediterranean according to the Archives of the Apostolic Penitentiary 1458–1464*. – K. V. Jensen *et al* (eds). *Cultural Encounters during the Crusades*. Odense, 2013, pp. 165–197.

¹⁰⁴ A. Leopold. *How to Recover the Holy Land*, pp. 126–127.

2 Saksa ordu Liivimaa haru Liivimaa valduste üldine piirkondlik interdikt 14. sajandi teisel poolel

Saksa ordu Liivimaa haru Liivimaa aladele 14. sajandi teisel poolel Innocentius VI kehtestatud üldise piirkondliku interdikti rakendamise seonduvaid poliitilisi tagamaid on, nagu käesoleva kirjutise sissejuhatuses mainitud, tänapäeva ajalookirjutuses kajastatud piisava põhjalikkusega.¹⁰⁵ Seetõttu on siinse töö probleemiasetusest lähtuvalt antud järgnevalt ülevaade vaid uurimisaluse kirikliku sanktsiooniga üheselt seonduvatest õiguslikest nüanssidest.

1353. aasta 12. augustil volitas paavst Innocentius VI Vesteråsi, Linköpingi ja Oslo piiskopid lahendama ordu ja Riia peapiiskopi vahelist tüliküsimust, nõudes ordult ekskommunikatsiooni ja interdikti ähvardusel ordu poolt hõivatud alade vabastamist ning varade vastastikust tagastamist.¹⁰⁶ Kuivõrd ordu ignoreeris 15. septembril 1354 Vesteråsi piiskop Magnuse poolt samade sanktsioonide ähvardusel paavsti nimel esitatud nõuet anda Riia linn üle paavstile,¹⁰⁷ ekskommunitseeris mainitud piiskop koos Linköpingi ja Oslo piiskoppidega Innocentius VI volitusel Saksa ordu Liivimaa haru ning kehtestas ordu Liivimaa-valdustele interdikti,¹⁰⁸ mis lasus mainitud aladel mõningaste vaheaegadega 1393. aastani.¹⁰⁹

Väärrib eraldi esile toomist, et ekskommunikatsiooni ja üldise piirkondliku interdikti, st kahe sisult erineva sanktsiooni koos rakendamine oli kindlasti teadlik otsus: nii kohalike ilmalike kui vaimulike juhtide ekskommunitseerimine isoleeris viimased ühtselt kristlikust kogukonnast, muutes muuhulgas vähemalt teoreetiliselt keeruliseks viimatimainitute

¹⁰⁵ Vt nt W. L. Urban. The Livonian Crusade, pp. 139–156; T. Kala. Põhja-Eesti kirikuelu arengujooni 13.–14. sajandil, lk 41–59.

¹⁰⁶ LUB II, nr 948.

¹⁰⁷ LUB II, nr 953.

¹⁰⁸ LUB II, nr 954.

¹⁰⁹ LUB III, nr 1344.

poliitiliste suhete hoidmise,¹¹⁰ samuti andis see ekskommunitseeritud valitseja vasallidele õiguse ustavusvandest mitte kinni pidada.¹¹¹

2.1 Interdikti kehtestamisprotseduuri vastavus kanoonilisele õigusele

Selgitamaks, kas ja millisel määral oli 14. sajandi teise poole Liivimaa seotud Ladina-Euroopat ühendava katoliikliku õigusruumiga, on käesoleva juhtumikirjelduse kontekstis kohane järgnevalt kirjeldada uurimisaluse sanktsiooni kehtestamisega seonduvate protseduurireeglite järgimist ning analüüsida nende vastavust ajastuomastele õiguslikele tavadele.

Saksa ordu Liivimaa haru Liivimaa aladele üldise piirkondliku interdikti kehtestamise juriidilise põhjusena võib üheselt näha ordu allumatust kiriku (*resp.* kuuria) taotlustele. Siinkohal on oluline märkida, et juriidiliselt ei oma Innocentius VI nõudmiste õigustatuse, ka õigluse aspekt paavsti nõudmistele allumises rolli – kõrgeima kirikliku valitsejana oli paavstil, nagu eespool kirjeldatud, ametikohast tulenev vastavate nõudmiste esitamise ning nende mitte järgmisel ka kohaste sanktsioonide kehtestamise õigus¹¹².

Kuigi ajalookirjutuses esineb ka seisukohti, et interdikti kasutamises tuleks mõningatel juhtudel näha kuuria tavapärasest poliitikat kiriku poliitiliste eesmärkide saavutamiseks,¹¹³ ei ole, ma leian, käesoleval juhul õige vaadelda paavsti otsust ka teoreetiliselt osundatud sanktsiooni väärkasutamisenä. Vastavalt esimeses peatükis kirjeldatud juriidilistele lähtekohtadele oli piirkonnale interdikti kehtestamine põhjusel, et selle territoriaalvürst oli ühel või teisel viisil eksinud kirikuõiguse vastu, tavapärase paavstlik praktika – seega on Innocentius VI otsuses sanktsiooni olemust ja eesmärke silmas pidades kohasem näha hea seismist kiriku usulise ühtsuse ning stabiilsuse eest.

¹¹⁰ R. C. Trexler. *The Spiritual Power*, p. 2; F. Keygnaert. *Interdict, Conflict Resolution and the Competition for Power in the Episcopal Seigneuries of Laon and Reims* (c. 1100), pp. 213–234 (siin lk 220).

¹¹¹ Vt nt: R. H. Helmholz. *The Spirit of Classical Canon Law*, pp. 360–365 (eriti lk 363), samuti W. Ysebaert. *The Power of Personal Networks: Clerics as Political Actors in the Conflict between Capetian France and the Country of Flanders during the Last Decade of the Twelfth Century*. – B. Bolton, C. Meek (eds). *Aspects of Power and Authority in the Middle Ages* (International Medieval Research; v. 14). Turnhout, 2007, pp. 165–183) ja J. Bird. *Masters and the Justification of the Albiensian Crusade*, pp. 117–155 (siin lk 121j), õigusteoreetilisi lähtekohti vt: J. Muldoon. *Extra ecclesiam non est imperium: The Canonists and the Legitimacy of Secular Power*, In: *Canon Law, the Expansion of Europe and World Order* (Variorum Collected Studies Series; 612). Aldershot, 1998, pp. 553–580.

¹¹² P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, p. 2; E. B. Krehbiel. *The Interdict*, pp. 27–28.

¹¹³ *Ibid.*

Lähtuvalt paavsti õigusest volitada oma asemikuna kiriklike sanktsioonide kehtestamiseks nii legaati¹¹⁴ kui mis tahes teist alama astme vaimulikku¹¹⁵, saab Innocentius VI otsust volitada Saksa ordu Liivimaa haru Liivimaa-valdustele interdikti kehtestamiseks piiskopid¹¹⁶ pidada juriidiliselt korrektseks ning õiguslikult kehtivaks. Identsele järeldusele on võimalik jõuda ka kõnealuse otsuse avaldamise ja väljakuulutamise osas – mõlemad nähtuvad üheselt otsuse sisust.

Seega kajastub allikatest selgelt, et üldise piirkondliku interdikti kehtestamine leidis Liivimaal aset vastavalt käsitletavaks perioodiks välja kujunenud kanoonilise õiguse normistikule.

2.2 Kehtestatud interdikti järgimine

Vaadeldes allikatega hästi kaetud juhtumikirjeldusi¹¹⁷, võib nõustuda ajalookirjutuses prevaleeriva seisukohaga, et piirkonnale kehtestatud üldise interdikti tingimuste järgimine sõltus osaliselt rahva üldisest suhtumisest sanktsiooni – st kuivõrd õiglaseks vastavat otsust ja selle langetanud isikut peeti –, kuid veelgi enam elanikkonna usulistest veendumustest¹¹⁸ ja maahärra võimalustest tema aladele kehtestatud sanktsiooni vastu võidelda.¹¹⁹ Vastavalt siinse töö esimeses peatükis kirjeldatule oli kõnealuse surveabinõu järgimine ajas ka suuresti seotud paavstivõimu nõrgenemise ning ilmaliku võimu tugevnemisega.¹²⁰

2.2.1 Kohaliku elanikkonna usulised tõekspidamised

Siinse piiritletud uurimisküsimuse raames on ülaltoodud aspektidest kohane analüüsida kohaliku elanikkonna suhtumist piirkonnale kehtestatud sanktsiooni. Tänapäeva ajaloodiskursus tunnistab üldiselt aktsepteeritava faktina Liivimaa ristiusustamist 12. sajandil alguse saanud Euroopa avastamise, loomise ja laiendamise kaasnevate sotsiaalsete

¹¹⁴ Nt P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, p. 91.

¹¹⁵ P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, pp. 87–90; E. B. Krehbiel. *The Interdict*, p. 20–25.

¹¹⁶ LUB II, nr 954.

¹¹⁷ Vt nt P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, pp. 169–187, samuti C. R. Cheney. *Pope Innocent III and England*, p. 303ff (eriti lk 312–315).

¹¹⁸ E. B. Krehbiel. *The Interdict*, p. 64.

¹¹⁹ P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, pp. 169–187.

¹²⁰ P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, p. 182; R. C. Trexler. *The Spiritual Power*, p. 4.

protsesside raames¹²¹ ning kõnealuse piirkonna majanduslikku ja poliitilist integreerimist Lääne-Euroopasse.¹²² Kuivõrd oli kohalike elanike puhul tegemist katoliku kirikule formaalse allumisega, millisel määral aga reaalse konversiooni ja senistest usutavadest lahti ütlemisega,¹²³ ei ole üheselt määratletav kogu keskajal vältel.¹²⁴

Liivimaa kristianiseerimist ja sellega kaasneva administratiivvõimu kinnistamist uurinud ajaloolane William L. Urban on oma publikatsioonides korduvalt osutanud¹²⁵, et kui uuele haldusorganile allumisega kaasnevad kohustused välja arvata, jätkus valdava osa põliselanike (kui vähesed ühiskondlikul tasemel tõusnud erandid välja arvata) igapäevaelu tavapärasel viisil veel mitmesajaks aastaks. Urban on seejuures arvamusel, et kuivõrd üheti loobuti vallutusjärgselt Liivimaa misjonitegevuse algusaega viidavast praktikast kohalike välja õpetamiseks jutlustajateks, teisalt oli aga puudus kohalikkude keelt valdavatest preestritest, juurdusid katoliku kiriku usutavad ja -praktikad kohalike seas vähesel määral ning kombineerusid varasemate paganlike (*resp.* vallutuseelsete) kommetega.¹²⁶

Samalaadset sünkretistlikku rahvakatoliiklust võib näha ka arheoloogilises leiumaterjalis. Ristiusustamiseelset ja -järgset matmiskombestikku põhjalikult uurinud arheoloog Heiki Valk on oma vastavasisulistes uurimustes korduvalt tõdenud¹²⁷, et hauapanustest ja matusekombestikust nähtub üheselt, kuidas kristlikud tavad olid kõnealuses aspektis suuresti kombineerunud paganliku kombestikuga; kirjeldatud paralleelismi on Valk tuvastanud 18.

¹²¹ N. Blomkvist. The discovery of the Baltic: the reception of a Catholic world-system in the European north (AD 1075–1225). Leiden; Boston, 2005, pp. 3–34; N. Blomkvist. Culture clash or Compromise? The medieval Europeanisation process of the Baltic Rim region (1110–1400 AD). Problems for an international study. – N. Blomkvist (ed). Culture Clash or Compromise? The Europeanisation of the Baltic Sea Area 1100–1400 AD. Visby, 1998, pp. 9–36; N. Berend. Introduction. – N. Berend (ed). Christianization and the rise of Christian monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200. Cambridge, 2007, pp. 1, 33–34.

¹²² Vt nt N. Blomkvist. The discovery of the Baltic, pp. 3–34; A. Šne. The Emergence of Livonia, pp. 53–71.

¹²³ Kirjalike allikate tähenduses vt nt: A. Selart. Livland und die Rus' im 13. Jahrhundert (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte; Bd. 21). Köln, 2007, S. 68 ja H. Valk. About the transitional period in the burial customs in the region of the Baltic Sea. – N. Blomkvist (ed). Culture Clash or Compromise? The Europeanisation of the Baltic Sea Area 1100–1400 AD: papers of the XIth Visby Symposium held at Gotland Centre for Baltic Studies, Gotland University College, Visby, October 4th–9th, 1996. Visby, 1998, pp. 237–250 (siin lk 238).

¹²⁴ Nt. A. Mänd. Saints' Cults in Medieval Livonia. – A. V. Murray (ed). The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier. Farnham; Burlington, 2009, pp. 191–223.

¹²⁵ W. L. Urban. The Frontier Thesis and the Baltic Crusade. – A. V. Murray (ed). Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1100–1500. Farnham; Burlington, 2001, pp. 75–94 (siin eriti lk 62); W. L. Urban. The Baltic Crusade (2nd ed). Chicago, 1994, pp. 315–317, 321–336.

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ H. Valk. About the transitional period in the burial customs in the region of the Baltic Sea, Visby, 1998, pp. 237–250; H. Valk. From the Iron Age to The Middle Ages. Local Nobility and Cultural Changes in Estonia in the 13th Century. – J. Staecker (ed). The Reception of Medieval Europe in the Baltic Sea Region. Papers of the XIIth Visby Symposium held at Gotland University. Visby, 2009, pp. 273–292. H. Valk. Christianisation in Estonia: A Process of Dual-Faith and Syncretism. – M. Carver (ed). The Cross goes North: Processes of Conversion in Northern Europe, AD 300–1300. Woodbridge, 2003, pp. 571–579.

sajandi algusaastatani.¹²⁸ Seejuures tuleb märkida, et tõsiasi matmiskombestiku pikaajalisest erinevusest võrreldes katoliku kiriku dogmaatiliste tavadega ei anna alust automaatseks oletuseks, et maa elanikkond oli tingimata igas mõttes kristlikust usust kaugel – pigem võis olla tegemist, nagu viidatud, ristiusustamisele eelneva olukorra ning hilisema kristianiseerimisega maale toodud kombestiku segunemisega, kus ühed religioossed tõekspidamised ei välistanud tingimata teiste uskumuste samaaegset aktsepteerimist.

Napp ja fragmentaarselt säilinud kirjalik allikmaterjal ei anna alust piisavateks järeldusteks Liivimaa usukombestiku ja kirikuinstitutsiooni arengu kohta ka 14. sajandi teisel poolel.¹²⁹ Suuresti poliitilise sisuga dokumentatsiooni¹³⁰ ja kroonikatekstide põhjal¹³¹ joonistub kohalikest elanikest kõnealusel perioodil küll pilt kui allumatust ning apostaasiale kalduvast rahvast, kuid allikate iseloom¹³² ei võimalda kindlaks teha, kas seejuures on silmas peetud reaalselt katoliku usust taganemist või mässumeelsust kohaliku kristliku administratiivse süsteemi vastu.¹³³

Tõsiasi, et 15. sajandi esimese kümnendi allikad kirjeldavad nii Liivimaa talupoegkonna seas levinud ristiusustamiseelseid usu- ja matmiskombeid kui katoliku kiriku kombestikuga segunenud üheselt paganlike tavasid, on ajaloolane Tiina Kala järeldanud, et administratiivvõimude hoiak kohaliku elanikkonna seas säilinud „paganlikesse“ tavadesse pidi olema leebe.¹³⁴

Ülaltoodu põhjal on võimalik konstrueerida hüpotees, et maa valitsejate suhtumine allutatud elanikkonna usulistesse veendumustesse võis olla 14. sajandi teisel poolel hilisema perioodiga suhteliselt sarnane – kui ka ignoreerida 14. sajandi materjalide poliitilist sisu, võib kas või 1343. aasta Eesti sündmuste valguses¹³⁵ pidada ebatõenäoliseks, et kirjalikud allikad kajastaksid täielikult kunstlikult konstrueeritud reaalsust, samuti ei ole kohane tähelepanuta jätta eelkirjeldatud arheoloogilist leiuvälist. Vaadeldes allikaid komplekselt, võib seega

¹²⁸ H. Valk. About the transitional period in the burial customs in the region of the Baltic Sea, Visby, 1998, pp. 237–250 (siin kokkuvõtva järeldusena lk 241).

¹²⁹ Vt nt T. Kala. Rural Society and Religious Innovation, pp. 169–190 (siin eriti lk 184), A. Mänd. Saints' Cults in Medieval Livonia, 2009, pp. 191–223.

¹³⁰ T. Kala. Põhja-Eesti kirikuelu arenguhooni 13.–14. sajandil, lk 41–59; T. Kala. Tallinna rae kiri paavst Innocentius VI-le. – R. Pullat *et al* (toim). Vana Tallinn. VII (XI). Tallinn, 1997, lk 141–143.

¹³¹ Bartholomäus Hoeneke. Liivimaa noorem riimkroonika (1315–1348) (koost. S. Vahre). Tallinn, 1960, lk 106–109, interdikti kontekstis vt ka Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae (Hg. E. Strehlke). Leipzig, 1863, S. 69–70.

¹³² Vt ka A. Selart. Die livländische Chronik des Hermann von Wartberge. – M. Thumser (Hg). Geschichtsschreibung im mittelalterlichen Livland (Schriften der Baltischen historischen Kommission; Bd. 18). Berlin, 2011, S. 59–85.

¹³³ T. Kala. Rural Society and Religious Innovation, pp. 169–190 (siin lk 179).

¹³⁴ *Ibid*, lk 185.

¹³⁵ Bartholomäus Hoeneke. Liivimaa noorem riimkroonika (1315–1348), lk 106–107.

jõuda järeldusele, et tõenäoliselt oli 14. sajandi teisel poolel kohaliku elanikkonna üldine suhtumine katoliku kiriku dogmaatilisse õpetusse pigem ükskõikne ning on küsitav, et maa põliselanikud neile kehtestatud sanktsiooni vastu reaalselt huvi tundsid.

Võimalik, et eelpool osundatud 15. sajandi esimeste kümnendite allikmaterjalis kajastatud kirjeldustes võib näha osaliselt ka Liivi ordu aladele kehtestatud üldise piirkondliku interdikti järelkaja. Sellisele hüpoteesile võib leida toetust näiteks 13. sajandi alguses kuurias prevaleerinud arusaamast, et interdikti läbimõtlema kehtestamine võis teatud juhtudel kaasa tuua nii kirikuvastaste meeleolude kui hereetiliste liikumiste levimise (näiteks peeti kõnealust sanktsiooni ebaotstarbekaks võitluses katarite ja valdeslaste vastu)¹³⁶ – kuigi ketserlus ja pelk usuleigus ei ole võrreldavad, on eeldatav, et juhtudel, mil kiriklik institutsioon interdikti tingimustest rangelt kinni peab, on apostasija juhtumite sagenemine pigem reegel, kui erand.¹³⁷

Sarnast retoorikat kasutas võitluses interdikti vastu ka Tallinna raad, tuues oma 1355.¹³⁸ ja 1373. aastal kuuriasse läkitatud kirjades¹³⁹ Jüriöö ülestõusule viidates esile probleeme neofüütidega, ning kinnitades, et kehtestatud interdikti järgimisega viidaks hiljuti rajatud kirikuinstitutsioon hääbumiseni.

2.2.2 Kirikuinstitutsiooni tegevus

Üldise piirkondliku interdikti puhul oli jumalateenistuste läbiviimine lubatud vaid neljal suuremal kirikupühäl (jõulud, lihavõtted, nelipüha, Maarja taevaminemispüha).¹⁴⁰ On väljaspool kahtlust, et selline kord kehtis ka Liivimaal – ka näiteks Vesteråsi piiskop Magnus andis 1355. aastal Tallinna diötseesile täiendavalt kehtestatud interdikti puhul korralduse seda paastu esimesel pühapäeval ning aasta neljal peamisel kirikupühäl (*in prima Dominica Quadragesimae et in quatuor festivatibus principalibus anni*)¹⁴¹ kohalikule rahvale selgitada.

¹³⁶ P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, pp. 172–174; A. Burl. *God's Heretics: the Albigensian Crusade*. Stroud, 2005, p. 15; E. Graham-Leigh. *The Southern French Nobility and the Albigensian Crusade*. Woodbridge, 2005 p. 68ff.

¹³⁷ Vt nt Auxerre'i kaasust: E. B. Krehbiel. *The Interdict*, pp. 156–159

¹³⁸ T. Kala. Tallinna rae kiri paavst Innocentius VI-le, lk 141–143 ja Bartholomäus Hoeneke. Liivimaa noorem riimkroonika, lk 106–107.

¹³⁹ T. Kala. Tallinna rae kiri paavst Innocentius VI-le, lk 141–143. Vt ka: T. Kala. Põhja-Eesti kirikuelu arenguhooni 13.–14. sajandil, lk 41–59

¹⁴⁰ E. B. Krehbiel. *The Interdict*, pp. 14–15.

¹⁴¹ LUB II, nr 955.

Seega oli kiriku tegevus üldise piirkondliku interdiktiga kaetud alal reeglina seaduslikult lubatud vaid teatud sakramentide jagamisega peamiselt neljal olulisemal kirikupühal. Teisalt on allikatest teada ka näide, mil klooster ei järginud teadlikult poliitilistel põhjustel valitseja aladele kehtestatud interdikti,¹⁴² samuti leidub suhteliselt hästi dokumenteeritud kurioosne juhtumikirjeldus kohaliku elanikkonna äärmuslikest ja õigusvastastest sammudest kehtestatud interdikti ajal teatud usutalituste tagamiseks võõrsilt preestrite palkamisest.¹⁴³

Kõik kirjeldatud näited – seda ka hoolimata tõsiasjast, et mõningad neist ei kajasta levinud praktikaid, olles pigem erandlikud juhtumikirjeldused – sunnivad oma sisuga paratamatult küsima, kas pelgast ka käesolevas töös läbivalt korratud konstateeringust Liivimaa 14. sajandi allikmaterjali tänapäevani säilinud osade katkendlikkusest piisab osundatud perioodi kohta pealiskaudsete hinnangute andmiseks: tõdemus, et kuivõrd allikad ei võimalda kiriku kui institutsionaal-administratiivse võimuüksuse, aga ka vähemalt teoreetiliselt piirkonna spirituaalse keskuse tegevuse lakkamise kohta interdiktialusel perioodil kaugeleulatuvaid järeldusi teha, ei tohiks anda automaatselt alust seisukohaks, et kirjeldatud põhjusel tuleb ka mis tahes kas või spekulatiivse sisuga järelduste tegemisest täiesti loobuda.

Liivimaa puhul on kohane kirikutegevusest kaudse teabe leidmiseks vaadelda säilinud pärimis- ja majandusallikaid, mis võivad teoreetiliselt anda informatsiooni kirikutegevuse lubatud piiridest väljuva tegevuse kohta. Kohaliku elanikkonna meelsust ja suhtumist interdikti on lisaks eelnevalt analüüsitud allikatele teoreetiliselt võimalik leida ka kirikule tehtud testamentaarsetest annetustest ja kingitustest.

Kõnealuse perioodi kontekstis on kohaseks allikmaterjaliks Riia¹⁴⁴ ja Tallinna pärandiraamatud,¹⁴⁵ samuti Tallinna pärgamentne rendiseraamat 1382–1518¹⁴⁶ ning teised kahe linna majandustehinguid kajastavad materjalid.¹⁴⁷ Tallinna pärandiraamatute sissekanded sisaldavad tõepoolest mitmeid kinnisvaratehinguid, mille üheks osapooleks on

¹⁴² L. P. Hindsley. *Monastic Conversion: The Case of Margaret Ebner*. – J. Muldoon (ed). *Varieties of Religious Conversion in the Middle Ages*. Gainesville, 1997, pp. 31–46 (siin lk 40).

¹⁴³ P. D. Clarke. *The Interdict in the Thirteenth Century*, pp. 204–218.

¹⁴⁴ J. G. L. Napiersky (Hg). *Die Erbebücher der Stadt Riga, 1384–1579*; herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands. Riga, 1888.

¹⁴⁵ E. v Nottbeck (Hg). *Das zweitälteste Erbebuch der Stadt Reval (1360–1383)* (Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands. III. Folge; Bd. 2. Revaler Stadtbücher; 2). Reval, 1890; E. von Nottbeck (Hg). *Das drittälteste Erbebuch der Stadt Reval (1383–1458)* (Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands. III. Folge; Bd. 3. Revaler Stadtbücher; 3), Reval, 1892.

¹⁴⁶ A. Plaesterer (toim). *Tallinna pärgamentne rendiseraamat: 1382–1518* (Tallinna linnaarhiivi väljaanded = Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv; nr. 5). Tallinn, 1930.

¹⁴⁷ *Das älteste Wittschopbuch der Stadt Reval (1312–1360): der gelehrten estnischen Gesellschaft in Dorpat zu ihrem 50 jährigen Jubelfeste/ dargebracht von der estländischen Gesellschaft durch L. Arbusow* (Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands. III. Folge; Bd. 1. Revaler Stadtbücher; 1). Reval, 1888; J. G. L. Napiersky (Hg). *Die Libri redituum der Stadt Riga*. Leipzig, 1881.

erineva astme vaimulik – näiteks vikaar,¹⁴⁸ preester,¹⁴⁹ aga ka kirikuvalvur¹⁵⁰ –, kuid osundatud materjalid viitavad üheselt eraomandike vahel sooritatud tehingutele, kus pooled leiavad märkimist lähtuvalt oma ametipositsioonist. Suuresti sarnane pilt joonistub välja ka teistest majandus- ja kinnisvaratehinguid kajastavatest allikatest.¹⁵¹

Kuigi nii Tallinna pärgamentne rendiseraamat 1382–1518 kui mõningad majandusalased allikad¹⁵² võimaldavad lisaks näha teatud tehingute taga pigem kirikut,¹⁵³ ei luba kirjeldatud kinnisvaratehingud teha järeldusi kiriku kui hingehoiutöö teostaja kohta. Eraldi väljatoomist väärrib kinnisvaratehingute osapoolena küll Tallinna Jaani seek (Püha Johannese leprosoorium), mille omanditehingud leiavad allikates võrreldes teiste vaimulike institutsioonidega enim kajastamist,¹⁵⁴ ent mainitud asjaolu taga võib näha lihtsalt põhjendatud majandustegevust seegi jätkusuutlikkuse nimel. Samuti ei ole võimalik kiriku vaimuliku tegevuse jätkumise kohta leida üheselt tõlgendatavalt materjali Tallinna vanimatest turberaamatutest¹⁵⁵ ega Tallinna linna vanimatest arveraamatutest.¹⁵⁶

Inforikkamaks võib pidada Tallinna pärandiraamatut,¹⁵⁷ milles võrreldes eelkäsitatud allikatega kajastavad mitmed üheselt tõlgendatavad sissekanded testamentaarseid annetusi kirikutele.¹⁵⁸ Siinkohal on oluline aga märkida, et tegemist on eranditult kas annetustena käsitletavate rahasummade või ehitusotstarbelisel eesmärgil määratud annakutega: sakraalehitiste püstitamise ja parandamine, samuti annetamine ei olnud kanoonilise õiguse järgi üldise piirkondliku interdikti all oleval maa-alal aga keelatud.¹⁵⁹

Käsitledes ülaltoodud kirjalikest allikatest saadud teavet kogumina ning kõrvutades seda hüpoteesiga kohaliku elanikkonna suhtelisest usuleigusest, võib väliselt jõuda järeldusele, et kiriklikud institutsioonid järgisid kehtestatud interdikti, st allusid vastavalt kanoonilisele

¹⁴⁸ Vt nt Das zweitälteste Erbebuch der Stadt Reval (1360–1383), Reval, 1890, nr 37, 370, 578.

¹⁴⁹ *Ibid*, nr 40, 69, 142, 644.

¹⁵⁰ *Ibid*, nr 165, 166.

¹⁵¹ Vt nt Das älteste Wittschopbuch der Stadt Reval (1312–1360), Reval, 1888, nr 930, 958, 959.

¹⁵² Die Libri redituum der Stadt Riga. Leipzig, 1881; Liber Redituum II, nr 627.

¹⁵³ Vt nt Tallinna pärgamentne rendiseraamat: 1382–1518, nr 11, 49, 82, 108; Das älteste Wittschopbuch der Stadt Reval (1312–1360), Reval, 1888, nr 964, 972, 978, 1058.

¹⁵⁴ Vt nt Das zweitälteste Erbebuch der Stadt Reval (1360–1383), Reval, 1890, nr 68; Tallinna pärgamentne rendiseraamat: 1382–1518, nr 52, 68, 94, 130, 181, 228.

¹⁵⁵ P. Johansen (toim). Katkendid Tallinna esimestest turberaamatutest: 1365–1458 = Revaler Geleitsbuch-Bruchstücke: 1365–1458 (Tallinna linnaarhiivi väljaanded = Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv; nr. 4). Tallinn, 1929.

¹⁵⁶ O. Greiffenhagen (toim). Tallinna wanimad linna arweraamatud: 1363–1374 = Die ältesten Kämmereibücher der Stadt Reval: 1363–1374 (Tallinna linnaarhiivi väljaanded = Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv; nr. 3). Tallinn, 1927.

¹⁵⁷ R. Seeberg-Elverfeldt (Hg). Revaler Regesten, Bd. III. Testamente Revaler Bürger und Einwohner aus den Jahren 1369 bis 1851 (Veröffentlichungen der Niedersächsischen Archivverwaltung, Heft 35). Göttingen, 1975.

¹⁵⁸ *Ibid*, nr 2, 3, 4.

¹⁵⁹ E. B. Krehbiel. The Interdict, p. 63; P. D. Clarke. The Interdict in the Thirteenth Century, p. 167.

õigusele paavsti korraldusele, ning kirik lõpetas üldise piirkondliku interdikti ajaks sisuliselt oma tegevuse. Piirkonna üldise ajaloo kontekstis¹⁶⁰ ei saa viidatud seisukohta aga kindlasti õigeks pidada: ka eelviidatud 15. sajandi algusest, st vahetult interdikti kehtestamisele järgnevast ajaperioodist pärinevad allikad võimaldavad üheselt näha kirikutegevuse jätkumisest kõnealusel alal. Pikaajalise interdikti all olnud piirkondades on aga reeglina täheldatud katoliku usu praktikate sedavõrd suurt allakäiku,¹⁶¹ et Liivimaa interdikti kontekstis võib pidada kaheldavaks, kas sedavõrd kaua kehtinud interdiktist vabanemisel oleks suudetud kiriklik institutsioon nii kiiresti uuesti üles ehitada, et 15. sajandi alguses oleks maal juba taas üheselt toimiv religioosne võrgustik.

Seega on kohane sarnaselt mitmete teiste keskaegse Liivimaa kirikuelu uurinud ajaloolastega¹⁶² piirduda tõdemusega, et allikmaterjali vähesus ja katkendlikkus ei võimalda 14. sajandi teise poole katoliku kiriku tegevuse, sh interdikti (mitte)järgimise kohta üheseid järeldusi teha.

¹⁶⁰ Vt nt T. Kala. *Rural Society and Religious Innovation*, pp 169–190.

¹⁶¹ Vt nt kahte Auxerre'i kaasust: E. B. Krehbiel. *The Interdict*, pp. 156–159, kontekstipõhiselt ka katarite-vastases võitluses kehtestatud interdiktid: 150–156.

¹⁶² T. Kala. *Põhja-Eesti kirikuelu arengujooni 13.–14. sajandil*, lk 41–59 (siin lk 41, 50); T. Kala. *Rural Society and Religious Innovation*, pp 169–190 (siin lk 184); A. Mänd. *Saints' Cults in Medieval Livonia*, pp. 191–223 (siin lk 191).

Kokkuvõte

Kõrg- ja hiliskeskaegses kanoonilises õiguses kujunesid välja mitmed erinevad kiriku kui institutsiooni huvides sotsiaalset käitumist sanktsioneerivad surveabinõud, mille sihiks ja eesmärgiks oli üheselt õigusvastase käitumise (*resp.* kanoonilise õiguse rikkumise) kui kirikuorganisatsiooni vastu suunatud tegevuse reguleerimine. Kahe peamise osundatud perioodil ühiskonnaelu mõjutava sanktsioonina võib välja tuua interdikti ja ekskommunikatsiooni, millest üldistatult esimene keelustas reeglina kiriklikud tegevused teatud piirkonnas, teine seisnes aga isiku välja heitmises kristlikust osadusest.

Interdikt, kõrgkeskajaks kanoonilises õiguses üheks peamiseks kiriklikuks sunnivahendiks kujunenud sanktsioon, leidis selle alaliigi – üldise piirkondliku interdiktina – kehtestamist muuhulgas ka 14. sajandi Liivimaal. Väiksemate vaheaegadega ligikaudu nelikümmend aastat Liivi ordu Liivimaa valdustel lasunud spirituaalset surveabinõud võib lähtuvalt selle kirikuinstitutsiooni vaimulikku ja administratiivset tegevust õiguslikult rangetesse piiridesse suruva eesmärgi poolest pidada teoreetiliselt maa-ala religioosse tegevuse jätkusuutlikkuse seisukohast äärmiselt koormavaks takistuseks.

Kui välja arvata mainitud üldise piirkondliku interdiktiga allikaliselt hästi kaetud aspektid, mis võimaldavad vaadelda selle kehtestamise õiguspärasust ning jõuda järeldusele, et paavstlik poliitika vastas kirjeldatud otsust langetades kanoonilise õiguse lähtekohtades täielikult sätestatud protseduurireeglitele, tuleb sanktsiooni täitmise uurimisel piirduda tõdemusega, et erinevate allikaliikide fragmentaarsus ja kohatine ambivalentsus ei võimalda jõuda üheselt mõistetavate tulemusteni. Vastavate hüpoteeside püstitamiseks puudub piisav religioosseid suundumusi üheselt kätkev andmestik nii uurimisaluse sanktsiooni kehtestamisele eelnevast kui vahetult järgnevast perioodist.

Kirjalik allikmaterjal on uurimisküsimuse lahendamiseks liialt poleemilise sisuga või ei võimalda teha üheselt mõistetavaid järeldusi kiriku kui vaimuelu kandja tegevuse kohta. Pelgalt oletuslikule tasemele saavad jääda ka konstruktsioonid allutatud elanikkonna tegelikest religioossetest veendumustes – säilinud kirjalike allikate kategooriad (peamiselt

ajastuomaselt poleemilised kroonikatekstitid ja üheselt poliitilise värvinguga dokumendid) on mis tahes kaugeleulatuvate järelduste tegemiseks vaieldamatult liialt kallutatud. Mõningast täiendust annab kirjalikele allikatele arheoloogiline leiuaines, ent ka materiaalse kultuuri allikate analüüsimisel on vastavad erialaspetsialistid pidanud lähtuvalt dateerimisvõimalustest piirduma pelgalt paratamatu konstateeringuga, et Liivimaa matmiskombestikus kajastuv kohati domineeriv katoliiklike ja paganlike matusekommitee sünkretism tõestab küll paganlike kommitee avaldumist matmiskombestikus, ent ei anna teavet kohaliku elanikkonna reaalseste usuliste veendumuste kohta.

Hoolimata tõsiasiast, et kokkuvõtteks on spetsiifiliselt interdikti kehtestamisest kinni pidamist vaadeldes kohane nõustuda ajalookirjutuses juba üldiselt prevaleeriva seisukohaga säilinud allikate vähesusest ja lünklikkusest mis tahes põhjalike järelduste tegemiseks religioosete institutsioonide tegevuse kohta, on kohane rõhutada eelkirjeldatud allikate analüüsimist poliitilisest ajaloost eraldi ja seni uurimata küsimuse kontekstis.

Põhjalikumate tulemuste saamiseks on võimalik varasemate uurimuste ja käesoleva töö tulemuste asetamine aga senisest omakorda märgatavalt laiemasse konteksti – probleemistiku võrdlemine Euroopa õigusruumis üldiselt prevaleerinud tavade ja praktikatega katoliku kiriku sanktsioonide rakendamisel, keskendudes seejuures mitte õigusteoreetilisele, vaid üheselt interdiktide kehtestamisega seonduvatele praktikatele konkreetse regiooni piirides.

Käesoleva ajani on ajalookirjutuses interdikti kehtestamist reeglina uuritud konkreetsete kaasustena või tehtud üldistusi vaid ühe paavsti poliitika raames, teemakohased vaid ühe regiooniga piiritletud kõrg- ja hiliskeskajale kanoonilisele õigusele keskenduvad üldkäsitlused, mis kõrvutaksid näiteks kiriklike sanktsioonidega seonduvat kanoonilise õiguse normistikku regionaalse rakenduspraktikaga, puuduvad. Liivimaaga seonduva allikmaterjali vaatlemine üheaegselt nii kanoonilise õiguse normistiku kui kaasaegsete valitud kaasustega võiks siinkohal anda üheti täiendavat võrdlusmaterjali, teisalt võib õigusliku praktika ulatuslik analüüs aidata täita lünki senistes teadmistes.

Teoreetiliselt võib töös analüüsitud kirjalikele allikatele anda mõningast täiendust ka arheoloogilise leiuainese täpsem analüüs, kuid võib pidada küsitavaks, kas muutused sedavõrd lühikeses ajavahemikus nagu käesolevas kirjutises käsitletud ajaperiood, on materiaalses kultuuris kajastuvad, teisalt aga piisava täpsusega dateeritavad.

Summary

THE LIVONIAN ORDER UNDER GENERAL LOCAL INTERDICT: LEGAL CONTEXT AND OBSERVANCE OF THE ECCLESIASTICAL SANCTION

By the High Middle Ages the canon law sharply differentiated between two major spiritual sanctions – excommunication and interdict. The ecclesiastical doctrine made clear distinctions between them, stating how one worked differently from another, giving their respective effects and describing the specific ways of their implementation. Although popular writings generally refer to interdict as an ecclesiastical censure that excludes people from certain rites of the Church, whereas the excommunication deprived a person only from religious community altogether, it must be noted that medieval legal reality differed considerably from aforementioned simplification in both terminology and practice.

Interdict – a sanction which had its roots originally in Roman civil and procedural law – became with its adaptation to papal policy (11th century) by far one of the most common spiritual sanctions imposed by the medieval church. Historians have viewed the aforementioned development in cohesion with the concurrent strengthening of papal power – as Peter D. Clarke has noted, it was in this time that the medieval papacy fully developed its claims to intervene in the affairs of secular rulers. Indeed, the numerous papal decretals from that period – the classical period of canon law consisted mostly of case law – validate the claim: in essence, popes established a common law of interdicts between the late 12th and the early 14th centuries.

Part of medieval Livonia experienced the consequences of such a well-established legal framework in the latter part of 14th century when one of its overlords – Teutonic Order in Livonia – was placed under the general local interdict, a kind of ecclesiastical sanction that forbade, with few strictly regulated exceptions, all the public celebration of sacred rites on its Estonian territories. The interdict remained in force for nearly forty years.

The political background and the events resulting in the laying of the general local interdict are beyond the scope of this paper – present research is narrowed with the question of its legality and the observance of the sanction. The question of validity and legality of the interdict is answered through the comparison of ecclesiastical theory behind the sanction with the legal documents related to the laying of the interdict. The problem of observance is treated in the context of analyzing both the religious beliefs of the native people and the continuance of the religious practices during the interdict.

The comparison of legal framework regulating the laying and enforcement of interdicts with adequate sources concerning the interdict in question, proved that the aforementioned spiritual sanction was enforced in accordance with the canon law of its time. However, the contemporary narrative sources, archaeological material and documentary evidence used to construct the events related to the (non)observance of the general local interdict proved to be either too scarce and fragmentary or too ambiguous to provide unequivocal results. Despite the fact that present work succeeded in analyzing the aforementioned sources in new context, it still failed to find uncontested information about the continuance or discontinuance of religious practices during the general local interdict.

Kirjandus

Publitseeritud allikad

Vahtrre, S. (koost). Bartholomäus Hoeneke Liivimaa noorem riimkroonika (1315–1348). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960.

Bunge, F. G. v. (Hg). Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten (LUB). Bd. II. Reval: in Commission bei Kluge und Ströhm, 1855.

Bunge, F. G. v. (Hg). Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten (LUB). Bd. III. Reval: in Commission bei Kluge und Ströhm, 1857.

Arbusow, L. (Hg). Das älteste Wittschopbuch der Stadt Reval (1312–1360): der gelehrten estnischen Gesellschaft in Dorpat zu ihrem 50 jährigen Jubelfeste/ dargebracht von der estländischen Gesellschaft durch L. Arbusow (Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands. III. Folge; Bd. 1. Revaler Stadtbücher; 1). Reval: Verlag von Franz Kluge, 1888.

Greiffenhagen, O. (toim). Tallinna wanimad linna arweraamatud: 1363–1374 = Die ältesten Kämmereibücher der Stadt Reval: 1363–1374 (Tallinna linnaarhiivi väljaanded = Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv; nr. 3). Tallinn: Ühiselu, 1927.

Strehlke, E. (Hg). Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae. Leipzig: Hirzel, 1863.

Johansen, P. (toim). Katkendid Tallinna esimestest turberaamatutest: 1365–1458 = Revaler Geleitsbuch-Bruchstücke: 1365–1458 (Tallinna linnaarhiivi väljaanded = Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv; nr. 4). Tallinn: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, 1929.

Napiersky, J. G. L. (Hg). Die Libri redituum der Stadt Riga. Leipzig: Duncker & Humblot, 1881.

Napiersky, J. G. L. (Hg). Die Erbebücher der Stadt Riga, 1384–1579; herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands. Riga: N. Kymmels Buchhandlung, 1888.

Nottbeck, E. v. (Hg.). Das zweitälteste Erbebuch der Stadt Reval (1360–1383) (Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands. III. Folge; Bd. 2. Revaler Stadtbücher; 2). Reval: Verlag von Franz Kluge, 1890.

Nottbeck, E. v. (Hg.). Das drittälteste Erbebuch der Stadt Reval (1383–1458) (Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands. III. Folge; Bd. 3. Revaler Stadtbücher; 3). Reval: Verlag von Franz Kluge, 1892.

Plaesterer, A. (toim). Tallinna pärgamentne rendiseraamat: 1382–1518 (Tallinna linnaarhiivi väljaanded = Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv; nr. 5). Tallinn: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, 1930.

Sayers, J. E. Original Papal Documents in England and Wales from the Accession of Pope Innocent III to the Death of Pope Benedict XI (1198–1304). Oxford: Oxford University Press, 1999.

Seeberg-Elverfeldt, R. (Hg.). Revaler Regesten, Bd. III. Testamente Revaler Bürger und Einwohner aus den Jahren 1369 bis 1851 (Veröffentlichungen der Niedersächsischen Archivverwaltung, Heft 35). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1975.

Sekundaarkirjandus

Arnold, B. German Knighthood 1050–1300 (special ed.). Oxford: Clarendon Press, 1999.

Arnold, J. H., Goodson, C. Resounding Community: The History and Meaning of Medieval Church Bells. – Kelly, H. A. (ed). Viator: Medieval and Renaissance Studies; published under the auspices of the Center for Medieval and Renaissance Studies, University of California, Los Angeles. Vol. 43, No. 1 (2012). Turnhout: Brepols Publishers. 2012, pp. 99–129.

Berend, N. Introduction. – Berend, N. (ed). Christianization and the rise of Christian monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1–46.

Berman, H. J. Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition. Cambridge: Harvard University Press, 1983.

Blockmans, W., Hoppenbrouwers, P. (transl. I. van den Hoven). Introduction to Medieval Europe 300–1550. London: Routledge, 2007.

Blomkvist, N. Culture clash or Compromise? The medieval Europeanisation process of the Baltic Rim region (1110–1400 AD). Problems for an international study. – Blomkvist, N. (ed). Culture Clash or Compromise? The Europeanisation of the Baltic Sea Area 1100–1400 AD: papers of the XIth Visby Symposium held at Gotland Centre for Baltic Studies, Gotland University College, Visby, October 4th–9th, 1996. Visby: Gotland Centre for Baltic Studies, Gotland University College, 1998, pp. 9–36.

Blomkvist, N. The discovery of the Baltic: the reception of a Catholic world-system in the European north (AD 1075–1225). Leiden; Boston: Brill, 2005.

Brundage, J. A. Medieval Canon Law and the Crusader. Madison: University of Wisconsin Press, 1969.

Brundage, J. A. Immortalizing the Crusades: Laws and Institutions. – Kedar, B. Z. *et al.* (ed). Montjoie: Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer. Aldershot: Variorum, 1997, pp. 251–260.

Brundage, J. A. Medieval Canon Law. London; New York: Longman, 2005.

Bronstein, J. The Hospitallers and the Holy Land: financing the Latin East, 1187–1274. Woodbridge: The Boydell Press, 2005.

Burl, A. God's Heretics: the Albigensian Crusade (revised ed). Stroud: Sutton Publishing, 2005.

Clarke, P. D. Innocent III, Canon Law and the Punishment of the Guiltless. – Moore, J. C. (ed). Pope Innocent III and his World. Aldershot: Ashgate, 1999, pp. 271–285.

Clarke, P. D. Peter the Chanter, Innocent III and theological views on collective guilt and punishment. – The Journal of Ecclesiastical History, 52, (1), pp. 1–20. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Clarke, P. D. The Interdict in the Thirteenth Century: A Question of Collective Guilt. New York: Oxford University Press, 2007.

Cheney, C. R. King John and the Papal Interdict. Bulletin of the John Rylands Library. Manchester, Nov. 1948, 31.2, pp. 295–318.

Cheney, C. R. Pope Innocent III and England (Päpste und Papsttum, Bd. 9). Stuttgart: Hiersemann, 1976.

d'Avray, D. Medieval Marriage: Symbolism and Society (2nd ed). New York: Oxford University Press, 2008.

Eihmane, E. 14th Century Crisis in Livonia? Power Struggles in Livonia and the Moral Aspects of the 14th Century Crisis in Western Christendom. – Misāns, I., Neitmann, K. (Hg.) Leonid Arbusow (1882–1951) und die Erforschung des mittelalterlichen Livland (Quellen und Studien zur Baltischen Geschichte, Bd. 24). Köln: Böhlau Verlag, 2014, pp. 229–255.

Forey, A. Military Orders and Crusades (Variorum Collected Studies Series; 432). Aldershot: Ashgate Variorum, 2006.

Graham-Leigh, E. The Southern French Nobility and the Albigensian Crusade. Woodbridge: The Boydell Press, 2005.

Grossi, P. (Transl. L. Hooper). A History of European Law (Making of Europe). Malden; Oxford: Wiley-Blackwell. Malden, 2010.

Hein, K. Eucharist and Excommunication. A study in early Christian doctrine and discipline (European University Papers. Series 23: Theology; Vol. 19, 2nd ed). Frankfurt: Peter Lang International Academic Publishers, 1975.

Helmholz, R. H. Excommunication as a Legal Sanction: The Attitudes of the Medieval Canonists. – Mayer-Maly, Th. *et al* (Hg). Der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung LXVIII. Wien: Hermann Böhlhaus Nachf. 1982, pp. 202–218.

Helmholz, R. H. The Canon Law and Ecclesiastical Jurisdiction from 597 to the 1640s. The Oxford History of the Laws of England, Vol. 1. Oxford: Oxford University Press, 2004.

Helmholz, R. H. The Spirit of Classical Canon Law (The Spirit of the Laws). Athens: The University of Georgia Press, 2010.

Hindsley, L. P. Monastic Conversion: The Case of Margaret Ebner. – Muldoon, J. (ed). Varieties of Religious Conversion in the Middle Ages. Gainesville: University Press of Florida, 1997, pp. 31–46.

Housley, N. Fighting for the Cross: Crusading to the Holy Land. New Haven; London: Yale University Press, 2008.

Izbicki, T. M. Forbidden Colors in the Regulation of Clerical Dress from the Fourth Lateran Council (1215) to the Time of Nicholas of Cusa (d. 1464). – Netherton, R., Owen-Crocker, G. R. (eds). *Medieval Clothing and Textiles. Volume 1.* Woodbridge: The Boydell Press, 2005, pp. 105–114.

Jensen, K. V. Introduction. – Murray, A. V. (ed). *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1100–1500.* Farnham: Ashgate, 2001, pp. xvii–xxv.

Johnston, D. *Roman Law in Context.* Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Kala, T. The Incorporation of the Northern Baltic Lands into the Western Christian World. – Murray, A. V. (ed). *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1100–1500.* Farnham: Ashgate. 2001, pp. 3–20.

Kala, T. Tallinna rae kiri paavst Innocentius VI-le. – Pullat, R. *et al* (toim). *Vana Tallinn. VII (XI).* Tallinn: Estopol. 1997, lk 141–143.

Kala, T. Põhja-Eesti kirikuelu arengujooni 13.–14. sajandil: millisesse vaimulikku keskkonda tekkis Pirita klooster? – *Kunstiteaduslikke Uurimusi* 4 (2007), lk 41–59.

Kala, T. Rural Society and Religious Innovation: Acceptance and Rejection of Catholicism among Native Inhabitants of Medieval Livonia. – Murray, A. V. (ed). *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier.* Farnham: Ashgate, 2009, pp. 169–190.

Kasekamp, A. *A History of the Baltic States.* New York: Palgrave Macmillan, 2010.

Kaufhold, M. *Gladius Spiritualis. Das päpstliche Interdikt über Deutschland in der Regierungszeit Ludwigs des Bayern (1324–1347).* Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 1994.

Keygnaert, F. Interdict, Conflict Resolution and the Competition for Power in the Episcopal Seigneuries of Laon and Reims (c. 1100). – Andersen, P., Salonen, K. *et al.* (eds). *Law and Disputing in the Middle Ages. Proceedings of the Ninth Carlsberg Academy Conference on Medieval Legal History 2012.* Copenhagen: DJØF Publishing, 2013, pp. 213–234.

Krehbiel, E. B. *The Interdict, its history and its operation with especial attention to the time of Pope Innocent III, 1198–1216. Prize Essays of the American Historical Association, 1907.* Washington: The American Historical Association, 1909.

- Leopold, A.** How to Recover the Holy Land. The Crusade Proposals of the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries. Aldershot: Ashgate, 2000.
- Maasing, M.** Markkrahv Wilhelmi suhted Tartu piiskoppidega (1530.–1550. aastatel). – Kass, K. *et al* (toim). Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat, 2012 (2013), lk 93–128.
- Militzer, K.** Die Geschichte des Deutschen Ordens. Stuttgart: Kohlhammer, 2005.
- Moore, J. C.** Pope Innocent III (1160/61–1216): To Root Up and to Plant. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2009.
- Moore, R. I.** The Formation of a Persecuting Society: Authority and Deviance in Western Europe 950–1250 (2nd ed). Malden; Oxford: Blackwell Publishing, 2007.
- Mänd, A.** Saints' Cults in Medieval Livonia. – Murray, A. V. (ed). The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier. Farnham; Burlington; Ashgate, 2009, pp. 191–223.
- Muldoon, J.** *Extra ecclesiam non est imperium: The Canonists and the Legitimacy of Secular Power*, In: Canon Law, the Expansion of Europe and World Order (Variorum Collected Studies Series; 612). Aldershot: Ashgate Variorum, 1998, pp. 553–580.
- Nicholson, H.** The Knights Hospitaller. Woodbridge: The Boydell Press, 2001.
- Queller, D. E.** The Office of Ambassador in the Middle Ages. Princeton: Princeton University Press, 1967.
- Rist, R.** The Papacy and Crusading in Europe, 1198–1245. London; New York: Continuum, 2009.
- Salonen, K.** Unlicensed Pilgrims and Illegal Trade. Late Medieval Cultural Encounters in the Mediterranean according to the Archives of the Apostolic Penitentiary 1458–1464. – Jensen, K. V. *et al* (eds). Cultural Encounters during the Crusades. Odense: University Press of Southern Denmark, 2013, pp. 165–197.
- Selart, A.** Livland und die Rus' im 13. Jahrhundert (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte; Bd. 21). Köln: Böhlau, 2007.
- Selart, A.** Die livländische Chronik des Hermann von Wartberge. – Thumser, M. (Hg). Geschichtsschreibung im mittelalterlichen Livland (Schriften der Baltischen historischen Kommission; Bd. 18). Berlin: LIT Verlag, 2011. S. 59–85.

Selart, A. (koost). Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2012.

Schmidt, T. Waffenembargo und Handelskrieg im Mittelalter. – Jenks, S. (Hg) – Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Bd. 93, H. 1 (2006), S. 23–33.

Šne, A. The Emergence of Livonia: The Transformations of Social and Political Structures in the Territory of Latvia during the Twelfth and Thirteenth Centuries. –Murray, A. V. (ed). The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier. Farnham: Ashgate. 2009, pp. 53–71.

Trexler, R. C. The Spiritual Power: Republican Florence under Interdict (Studies in Medieval and Reformation Thought). Leiden: Brill, 1974.

Tyerman, C. Philip VI and the recovery of the Holy land, In: The Practices of Crusading. Image and Action from the Eleventh to the Sixteenth Centuries (Variorum Collected Studies Series; 1027). Farnham: Ashgate Variorum, 2013.

Ullmann, W. Medieval Papalism. The Political Theories of the Medieval Canonists. London: Methuen, 1949.

Ullmann, W. Law and Politics in the Middle Ages. An Introduction to the Sources of Medieval Political Ideas. Cambridge: Cambridge University Press. 1975.

Ullmann, W. A Short History of the Papacy in the Middle Ages (2nd ed). London: Routledge, 2003.

Ullmann, W. Principles of Government and Politics in the Middle Ages (Routledge Revivals). Abingdon; New York: Routledge. 2010.

Urban, W. L. The Baltic Crusade (2nd ed). Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 1994.

Urban, W. L. The Frontier Thesis and the Baltic Crusade. – Murray, A. V. (ed). Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1100–1500. Farnham; Burlington; Ashgate. 2001, pp. 75–94.

Urban, W. L. The Livonian Crusade (2nd ed). Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 2004.

Valk, H. About the transitional period in the burial customs in the region of the Baltic Sea. – Blomkvist, N. (ed). *Culture Clash or Compromise? The Europeanisation of the Baltic Sea Area 1100–1400 AD: papers of the XIth Visby Symposium held at Gotland Centre for Baltic Studies, Gotland University College, Visby, October 4th–9th, 1996*. Visby: Gotland Centre for Baltic Studies, Gotland University College, 1998, pp. 237–250.

Valk, H. *Christianisation in Estonia: A Process of Dual-Faith and Syncretism*. – Carver, M. (ed). *The Cross goes North: Processes of Conversion in Northern Europe, AD 300–1300*. Woodbridge: York Medieval Press. 2003, pp. 571–579.

Valk, H. *From the Iron Age to The Middle Ages. Local Nobility and Cultural Changes in Estonia in the 13th Century*. – Staecker, J. (ed). *The Reception of Medieval Europe in the Baltic Sea Region. Papers of the XIIth Visby Symposium held at Gotland University, Visby*. Visby: Gotland University Press, 2009, pp. 273–292.

Vodola, E. *Excommunication in the Middle Ages*. London: University of California Press, 1986.

Watkin, T. G. *An Historical Introduction to Modern Civil Law (Laws of The Nations Series)*. Aldershot: Ashgate Dartmouth, 1999.

Ysebaert, W. *The Power of Personal Networks: Clerics as Political Actors in the Conflict between Capetian France and the Country of Flanders during the Last Decade of the Twelfth Century*. – Bolton, B., Meek, C. (ed). *Aspects of Power and Authority in the Middle Ages (International Medieval Research; v. 14)*. Turnhout: Brepols Publishers, 2007, pp. 165–183.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Kerli Kraus** (sünnikuupäev: 14.10.1986),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „**Saksa ordu Liivimaa haru Liivimaa valduste interdikt
14. sajandi teisel poolel: kehtestamine ja järgimine kanoonilise õiguse kontekstis**“,

mille juhendaja on professor Anti Selart

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 19.05.2014

(allkiri)